

Skript 46.4

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Winter 2025

COLOFON

Skript Historisch Tijdschrift
Jaargang 46 nr. 4, Winter 2025
ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift
Postbus 1626
1000 BP Amsterdam
skript-fgw@uva.nl
www.skript-ht.com

Skript Historisch Tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en biedt studenten van verschillende universiteiten de mogelijkheid om hun wetenschappelijke werk aan een breed publiek te presenteren.

Een abonnement op Skript kost 24,95 euro per jaar en kan worden afgesloten via de website of door contact op te nemen met de redactie. Losse nummers zijn verkrijgbaar via de webshop

Kaftillustratie: Francisco de Goya, De derde van mei van 1808 in Madrid, 1814

Redactie Roos Nolten (hoofdredacteur), Krijn Korsman (hoofdredacteur), Fleur van Aalst, Joost Oosterhuis, Merleau Neuféglise, Golan Verbruggen, Yara de Lange, Pim Storm, Stephanie de Graaf

Vormgeving Golan Verbruggen en Merleau Neuféglise

Themacoördinator Joost Oosterhuis en Krijn Korsman

Eindredactie Pim Storm

Omslag Merleau Neuféglise

Redactieraad prof. dr. P.H. van Dam, dr. L.H. van Hasselt, drs. M. den Hertog, dr. A. Nobel en dr. N.P.D.W. van Kleij

Advertenties Inlichtingen bij de redactie

Drukwerk Printenbind.nl, Amsterdam

Prijs € 7,50

GEACHTE LEZER,

Met trots presenteren wij, Roos Nolten en Krijn Korsman, als kersverse hoofdredacteurs het laatste nummer van jaargang 46, dat de titel *Landjepik* draagt. Het themanummer belicht een onderwerp dat helaas ook vandaag de dag de gemoederen flink bezighoudt. Het is de redactie opgevallen hoe in het maatschappelijk debat omtrent landbezetting de nuance dikwijls ontbreekt, en de geschiedenis al te vaak als middel wordt ingezet ter legitimering van hedendaagse bezettingen. Onze wens luidt daarom dat de inhoud van dit nummer de lezer enige vorm van nuance en historische context kan bieden in tijden waar deze soms ver te zoeken zijn. De rest van dit redactioneel is van de hand van Joost Oosterhuis, die samen met Krijn Korsman coördinator is van het nummer.

De berichtgeving doet soms vermoeden dat we in een historisch unieke, onrustige tijd leven. De redactie heeft in het nummer dat voor u ligt echter getracht te laten zien dat de strijd om grondgebied en de verdrijving van bevolkingsgroepen al een veel ouder fenomeen is. Door het belichten van een aantal historische casussen kunnen we genuanceerder en helderder kijken naar hetgeen er in deze woelige tijden gebeurt. Erik Doesburg analyseert in zijn artikel het brede concept van *terra nullius* en hoe dat concept door Israëls kolonisten is gebruikt om hun kolonisering van Palestina achteraf te legitimeren. Timo Vlieger belicht een Europese casus van territoriale strijd, met de muurschilderingen in Belfast die ten tijde van *The Troubles* (1968-1998), maar ook vandaag de dag, de stad zowel fysiek als cultureel in tweeën verdelen. Kent Amsterdam ook een geschiedenis van verdrijving? Redacteurs Roos Nolten en Pim Storm interviewden de stadshistoricus Tim Verlaan over gentrificatie in Amsterdam, met de vraag of deze ontwikkeling als een vorm van landjepik gezien kan worden. Merleau Neuféglise recenseert het boek *Eastern approaches* (1949) van Fritzroy Maclean, een man die zich al vluchtend en reizend door de roerige Sovjet-Unie heen worstelde.

Naast deze historische stukken heeft de redactie beoogd om voldoende aandacht te besteden aan de huidige conflicten in de wereld, die ondanks hun verre afstand zoveel maatschappelijke impact op onze samenleving hebben. Lindy Dubben schrijft over hoe zelfs een gerecht als hummus gebruikt kan worden als een manier van culturele en territoriale toe-eigening door Israël. Yoni de Vries laat zien hoe het Nationaal Holocaustmuseum zich, ondanks zijn oproep tot maatschappelijk moreel bewustzijn, angstvallig stil houdt wanneer het extreme geweld in Gaza ter sprake komt. In het artikel van Joost Oosterhuis leest u hoe Vladimir Poetin en Benjamin Netanyahu geschiedenis gebruiken in hun huidige oorlogsretoriek. Teodora Georgescu recenseert de documentaire *A world not ours* (2012) over de verdrijving van Palestijnen uit hun thuisland. Ten slotte interviewden redacteurs Krijn Korsman en Joost Oosterhuis voormalig Midden-Oosten- en huidig Rusland-correspondent, Olaf Koens, over de oorlogen in Oekraïne, Gaza en Libanon.

Wij wensen u, ondanks de zware van de thematiek van het nummer, veel leesplezier toe,

Joost Oosterhuis, ook namens Krijn Korsman en Roos Nolten

INHOUDSOPGAVE

- 6 Geschiedenis als casus belli**
Joost Oosterhuis
- 13 Terra sancta nullius**
Een korte geschiedenis van het niemandsland
Erik Doesburg
- 27 The writing's on the wall**
Grenslijnen in Noord-Ierland tijdens *The Troubles* (1968-1998)
Timo Vlieger
- 39 Interview met Olaf Koenis**
Gaza en Oekraïne
Joost Oosterhuis en Krijn Korsman
- 46 Interview met Tim Verlaan**
Gentrificatie in Amsterdam: maken hippies, yuppen en de
havermelkelite zich schuldig aan 'landjepik'?
Roos Nolten en Pim Storm
- 51 Column: Onverschilligheid is geen optie**
Het Nationaal Holocaustmuseum gedurende de genocide in Gaza
Yoni de Vries
- 59 Column: The war on hummus**
Culinaire toe-eigening in de context van Israëliisch
vestigingskolonialisme
Lindy Dubben
- 62 Recensie: What is home if not a memory?**
The inherent search for home in *A world not ours*
Teodora Georgescu
- 66 Recensie: Eastern approaches**
Diplomaat, soldaat en avonturier
Merleau Neuféglise
- 68 Abstracts**

GESCHIEDENIS ALS CASUS BELLI

Joost Oosterhuis

Op het moment van schrijven, november 2024, woeden er in de wereld twee oorlogen met grote mondiale gevolgen: de oorlog in Oekraïne (februari 2022-) en de oorlog in Gaza (oktober 2023-) en Libanon (september 2024-). De leiders van de huidige agressoren in deze conflicten, Rusland en Israël, maken handig gebruik van de geschiedenis in hun oorlogsretoriek. In dit artikel worden de geschiedfilosofische noties achter deze retoriek onder de loep genomen.¹

Afbeelding 1: Valery Zorkin en Vladimir Poetin ontkennen op de Russische staatstelevisie het bestaan van Oekraïne aan de hand van een zeventiende-eeuwse landkaart.

Bron: The Moscow Times

Voordat Rusland aan zijn militaire invasie van Oekraïne begon, zette de Russische president Vladimir Poetin in een speech de redenen voor de invasie uiteen.² Ter legitimatie van de invasie haalde hij veel historische gebeurtenissen aan. Dit selectieve gebruik van geschiedenis voor eigen belang is er een dat Poetin deelt met de Israëlische premier Benjamin Netanyahu en talloze andere leiders van imperialistische landen. Zij hebben de macht van de geschiedenis als een legitimering van oorlog en buitenlandse politiek goed begrepen. Op dit moment, terwijl Rusland oorlog in Oekraïne voert en Israël voor zichzelf een tweefrontenoorlog heeft gecreëerd, speelt geschiedenis een grote rol in hun oorlogsretoriek.

Om de offers van deze oorlogen in zowel mensenlevens als materieel te kunnen verantwoorden voor hun burgers, en om de agressieve acties te legitimeren voor het buitenland, gebruiken zowel Poetin als Netanyahu geschiedenis als een eindeloze inspiratiebron voor *casus belli*. Een casus

belli is een reden om een oorlog te beginnen. Deze reden moet dusdanig gewichtig zijn dat het de kosten en offers van een oorlog noodzakelijk doet lijken om de binnenlandse opinie gunstig te stemmen. Geschiedenis, als een kneedbaar wezen, vormt een van de beste manieren om een casus belli te creëren. Het verleden wordt hiertoe vaak verdraaid in de speeches van Poetin en Netanyahu, maar dit gebeurt niet lukraak. Achter die verdraaiingen zitten geschiedfilosofische noties die het waard zijn om te analyseren.

Terug naar de status quo

Geen enkel land dat ooit een oorlog verklaart, zal toegeven dat het door expansie gedreven is; dat zij begon met de eerste agressieve handeling. Vanaf de tijd van de Romeinen tot het Rusland van Poetin beweren agressoren dat zij 'genoodzaakt' zijn om een aanvalsoorlog te beginnen, omdat zij iets moeten verdedigen of rechtzetten. Een aanvalsoorlog wordt dus ironisch genoeg altijd verantwoord als een defensief middel. Een belangrijke term binnen deze retoriek vormt het herstel van de *status quo*. Hiermee wordt meestal bedoeld: het herstellen van landsgrenzen voor een bepaalde verandering, in deze retoriek vaak aangeduid als 'onrecht'. Historica Margaret McMillan spreekt daarom van *the bill of history*: de rekening van de geschiedenis. Omdat het ene land of volk een ander onrecht zou hebben aangedaan in het verleden, zou militair ingrijpen, als vereffening van de rekening, in het heden gerechtvaardigd zijn.³

Voor Poetin is de reden van die rekening duidelijk: het heroveren van de Russische invloedzone in Oost-Europa, die de NAVO in een moment van Russische zwakte na 1991 onterecht zou hebben afgepakt. Poetin ziet de toetreding van veel Oost-Europese tot de NAVO na de val van de Sovjet-Unie als een verraad van het Westen. Deze gebieden die volgens Poetin door Rusland van de nazi's werden bevrijd tijdens de Tweede Wereldoorlog, iets waar Rusland te weinig waardering voor krijgt van het Westen, dienen tot de Russische invloedssfeer te behoren, net zoals dat het geval was onder het Russische Rijk (1721-1917) en de Sovjet-Unie (1922-1991). Specifiek voor Oekraïne draagt Poetin het argument aan dat Oekraïne nooit echt een land is geweest, maar een twintigste-eeuwse creatie.⁴ Om dit te bewijzen liet hij zichzelf op de Russische staatstelevisie, in het bijzijn van de hoge Russische rechter Valery Zorking, filmen terwijl zij beiden over een zeventiende-eeuwse kaart bogen waarin Oekraïne nog niet bestond.⁵ Hoewel het huidige Oekraïne toentertijd inderdaad nog onderdeel was van het uitgestrekte Pools-Litouwse rijk, betekent dat niet dat er toen nog geen Oekraïense cultuur bestond. Integendeel, er vond in die periode juist een grote opstand plaats tegen de Poolse overheersing (1648-1657), later opgevolgd door vele opstanden tegen de Russische overheersing in de achttiende eeuw. Door het verdoezelen van een Oekraïense staat en identiteit probeert Poetin te betogen dat Russen en Oekraïners hetzelfde zijn. En, in het verlengde daarvan, dat hun scheiding na de val van de Sovjet-Unie om die reden een historische misdaad is, een die door het Westen werd gefaciliteerd en waarvoor Oekraïne en het Westen nu de rekening dienen te betalen.⁶

Netanyahu is iets terughoudender met het gebruik van de geschiedenis, maar ook hij en zijn regering halen historische gebeurtenissen

van stal om hun oorlogspolitiek te verantwoorden. Een groot verschil met het Rusland van Poetin is dat Netanyahu geen alleenheerser is, maar actief wordt ondersteund en aangespoord door het Israëlische parlement (Knesset) om een agressief oorlogsbeleid te voeren. Zowel het Knesset als de regering van Netanyahu bezigen daarbij oorlogsretoriek die geschiedenis inzet als legitimering. Deze geschiedenis is alleen minder seculair dan die van Poetin; bijbelgeschiedenis en seculaire geschiedenis lopen bij Netanyahu en zijn regering door elkaar. Het orthodoxe Jodendom vormt daarbij een belangrijke bron van identificatie en een frame waarin de huidige conflicten met de terreurorganisaties van Hamas en Hezbollah geplaatst kunnen worden.

In een interview met de rechts-conservatieve opiniemaker Jordan Peterson in 2021 haalde Netanyahu de geschiedenis erbij om een status-quo-argument te maken. Volgens Netanyahu leefde er tot de zevende eeuw na Christus onder betere en mindere omstandigheden Joden in het huidige Palestina. In diezelfde eeuw werd het gebied veroverd door het Arabische rijk en zouden de Joden uit hun thuisland verdreven zijn. De Joodse ‘terugverovering’ van het gebied, de verdrijving van de oorspronkelijke Palestijnse bevolking en de stichting van de staat Israël zouden daarmee een rechtzetting van de geschiedenis zijn; een terugkeer naar de status quo. Het argument vormt daarmee mede een legitimering van zijn verdediging en latere reactie op de terreuraanslag van 7 oktober 2023.⁷ Feit is dat deze gedwongen exodus nooit heeft plaatsgevonden. Joden waren onder het Arabische rijk weliswaar tweederangsburgers, maar werden over het algemeen getolereerd en goed behandeld. Er was geen noodzaak om te vluchten en daarom was er geen exodus.⁸

Het idee van een status quo is een fictie. In de oorlogsretoriek wordt de status quo als de gerechtvaardigde en onveranderbare werkelijkheid gepresenteerd. Maar een status is tijdelijk. Landsgrenzen veranderen, net als inwonersaantallen en bevolkingsgroepen, door de tijd heen. Het idee van een onveranderbaar verstilde werkelijkheid is een puur literair verzinsel dat in huidige oorlogsretoriek alleen benut wordt om agressie te rechtvaardigen; om deze te doen lijken op een vorm van defensie.

Vormloze vijanden

Conflicten tussen staten worden vaak langs de lat van een nationale geschiedenis gelegd. Zij worden daarbij ingebed in het heersende narratief. Een opvallend fenomeen is het fuseren van de huidige vijanden met historische vijanden. Ook deze praktijk is niet nieuw. Een interessant voorbeeld uit de Nederlandse geschiedenis is de identificatie van de Spanjaarden met de oude Romeinen. In de Nederlandse Republiek werd de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) afgeschilderd als een tweede Bataafse opstand tegen een incarnatie van de Romeinen: Spanje.⁹ Het is een manier om een conflict meer gewicht te geven, een vijand verder te demoniseren en het eigen militair optreden te legitimeren.

Toen de Amerikaanse presentator Tucker Carlson tijdens een interview aan Poetin vroeg waarom hij Oekraïne was binnengevallen, begon hij met een ‘korte lezing’ (die uiteindelijk een uur duurde) waarin de gehele geschiedenis van Oekraïne en Rusland op een pro-Russische wijze werd

opgesomd. De hoofdantagonist in dit verhaal was Polen-Litouwen, dat Oekraïne gedurende de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd onterecht van de voorlopers van de Russische staat zou hebben afgepakt.¹⁰ Tijdens een tentoonstelling over Peter de Grote hekelde Poetin het Zweedse rijk (1700): ook toen al zou het Westen (in de vorm van Zweden) Russisch grondgebied hebben gestolen, grondgebied dat de Russen alleen door een militaire operatie weer terugkregen.¹¹ Dat er in deze oorlog veel Westerse landen zoals Denemarken en Pruisen met Rusland tegen Zweden meevochten, laat hij strategisch buiten beschouwing. De term Westerse vijand wordt ook gehanteerd voor Napoleon en het Franse Rijk of voor Hitler en het Duitse. Hoewel staten in het Westen inderdaad meerdere malen Russisch gebied zijn binnengedrongen – overigens heeft Rusland zich op zijn beurt ook vaak naar het westen uitgebreid – is het te kort door de bocht om al deze gebeurtenissen en al deze staten zonder historische context op een hoop te gooien. Volgens Poetin zijn zij echter allemaal manifestaties van een en hetzelfde: het Westen en zijn innerlijke drang om Rusland altijd onrecht aan te doen. Alleen door Russisch ‘defensief’ militair optreden kon het Westen op afstand gehouden worden, iets wat Rusland opnieuw genoodzaakt is te doen door oorlog te voeren in Oekraïne, volgens Poetin een vazalstaat van de NAVO.¹²

Voor Netanyahu staat de terroristische organisatie Hamas in een lange traditie van antisemitisme. Zij kan worden gezien als de opvolger van de nazi's, middeleeuws Europa, het Arabische rijk en de Romeinen. Een vergelijking die Netanyahu trekt met de aanslag van Hamas van 7 oktober 2023 is die van de Holocaust.¹³ Hoewel zij in zowel schaal als motief niet aan elkaar gelijkstaan, zorgt de vergelijking van Netanyahu ervoor dat de Israëliëse invasie van Gaza de connotatie van een existentiële strijd krijgt, een notie die ook onder veel Israëliërs heerst. Maar niet alleen Hamas wordt gefuseerd met andere volkeren en vijanden door de tijd heen, ook Palestijnen worden vergeleken met andere volken uit de bijbel zoals de Amalekieten en de Filistijnen. Deze vergelijkingen zijn verre van onschuldig; in de Bijbel worden zowel de Amalekieten en de Filistijnen als wrede Jodenmoordenaars neergezet. Om die reden beveelt God het Joodse volk om hen uit te roeien.¹⁴ Dit soort vergelijkingen draagt een sterke genocidale connotatie, een die Netanyahu en zijn regering goed uitkomt gezien het Israëliëse leger in Gaza en in Zuid-Libanon continu het humanitair oorlogsrecht schendt.¹⁵

Door het fuseren van vijanden door de geschiedenis heen en hen samen te vatten in abstracte schepselen zoals ‘Het Westen’ of ‘Antisemieten’ worden deze groepen vormloos. Dat komt Poetin en Netanyahu goed uit, want dankzij de inhoudsloosheid van deze termen kunnen zij die naar believen toepassen op elke politieke vijand, zonder zich inhoudelijk te hoeven verantwoorden. Dit doen ze terwijl alle negatieve connotaties en nationaal historische ideeën die verbonden zijn met deze termen zich met hun huidige tegenstanders vermengen. Veel Russen zien de oorlog tegen Oekraïne namelijk als een oorlog tegen het Westen en de NAVO, terwijl veel Israëliërs oprecht geloven dat zij een overlevingsstrijd voeren in Gaza en Libanon.¹⁶

Conclusie

Geschiedenis is net als een put: hetgeen men erin roept, echoot zich terug naar diens oren. In de politieke noodzaak om hun agressie te legitimeren zoeken Poetin en Netanyahu hun legitimatie in hun concepties van het verleden. Dat deze op scherpe voet staan met de academische geschiedschrijving doet er voor hen niet toe; geschiedenis is slechts een middel om het doel, hun oorlogen, te faciliteren. Het is daarmee makkelijk om hun uitspraken af te doen als loze retoriek, maar het is wel deze retoriek die de binnenlandse opinie gunstig houdt voor hun expansiepolitiek. En het is dankzij deze expansiepolitiek dat er in Oekraïne alleen al volgens schattingen 500.000 soldaten gesneuveld of gewond zijn geraakt, duizenden burgers zijn gestorven, en miljoenen Oekraïners op de vlucht zijn.¹⁷ In Gaza zijn op het moment van schrijven 40.000 mensen omgekomen en voor nog eens honderdduizenden dreigt er een hongersnood. Terwijl in Libanon er 2.500 doden en gewonden zijn gevallen en nog eens 500.000 mensen zijn gevlucht.¹⁸

De retoriek heeft dus impact en kan om die reden alleen al niet als zinloos worden afgedaan. De retorische trucs en geschiedfilosofische noties beïnvloeden de publieke perceptie, en die houdt op haar beurt dit extreme

'GESCHIEDENIS IS NET ALS EEN PUT: HETGEEN MEN ERIN ROEPT, ECHOOT ZICH TERUG NAAR DIENS OREN.'

geweld, dat veel lijden tot gevolg heeft, in stand. Deze retoriek vormt ook een makkelijke legitimatie om grondgebied in te nemen en de oorspronkelijke bewoners te onderdrukken, te verdrijven of, in de ergste gevallen, zelfs te vermoorden. Het is om al deze redenen van belang dat historici deze retoriek bevechten. Dit gebeurt ook wel, maar het blijkt in de praktijk heel lastig om het nationale narratief te beïnvloeden. In die zin, zoals RTL-correspondent Olaf Koens terecht opmerkt, zijn deze narratieven effectief, omdat ze aan een behoefte van een bevolking voldoen; zichzelf afschilderen als het slachtoffer.¹⁹ Het is daarom nog steeds zoeken voor historici naar een effectieve methode om dit fenomeen te bestrijden. Hoe dan ook, deze twee voorbeelden van oorlogsretoriek tonen wel aan, zoals de historicus Ivo van de Wijdeven betoogt, dat geschiedenis een machtig politiek wapen kan zijn, ook in tijden van oorlog.²⁰

Joost Oosterhuis volgt de onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in de relatie tussen oorlog en de samenleving in vroegmodern Europa. Naast zijn studie werkt hij bij de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam en is hij redacteur bij Skript Historisch Tijdschrift.

Eindnoten

- 1 Ik ben Harry Engberts, Roos Noltén, Krijn Korsman en Yoni de Vries erkentelijk voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel.
- 2 'Our experts decode the Putin speech that launched Russia's invasion of Ukraine', Atlantic Council, 22 februari 2023, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/markup/putin-speech-ukraine-war/> (25 oktober 2024).
- 3 Margaret MacMillan, *The uses and abuses of history* (Toronto 2008) 101-124.
- 4 Ivo van de Wijdeven, *De macht van het verleden. Geschiedenis als politiek wapen* (Amsterdam 2022) 82-85.
- 5 Tom Porter, 'Putin claimed a 400-year-old map proved Ukraine isn't a real country, not noticing it has "Ukraine" written on it', *Business Insider*, 24 mei 2023, <https://www.businessinsider.com/putin-claims-map-proves-ukraine-not-real-despite-saying-ukraine-2023-5?international=true&r=US&IR=T> (25 oktober 2024).
- 6 Björn Alexander Düben, "'There is no Ukraine": fact-checking the Kremlin's version of Ukrainian history', *London School of Economics*, 1 juli 2020, <https://blogs.lse.ac.uk/lseih/2020/07/01/there-is-no-ukraine-fact-checking-the-kremlins-version-of-ukrainian-history/> (25 oktober 2024).
- 7 Israel's right to exist? PM Benjamin Netanyahu, *EP* 331, <https://www.youtube.com/watch?v=4OcaMRLTyGI> [0:04:03-0:11:00].
- 8 David J. Wasserstein, 'Benjamin Netanyahu, and the uses and abuses of history', *Religion & Ethics*, 28 december 2022, <https://www.abc.net.au/religion/benjamin-netanyahu-the-uses-and-abuses-of-history/101812764> (25 oktober 2024).
- 9 G. H. Janssen, 'Migration', in: J. Helmer e.a. (red.), *The Cambridge companion to the Dutch Golden Age* (Cambridge 2018) 57.
- 10 Exclusive: Tucker Carlson interviews Vladimir Putin, <https://www.youtube.com/watch?v=fOCW-BhuDdDo>, [0:02:30-0:14:00].
- 11 Eric Brassemer, 'Peter de Grote leert Poetin wat te doen met Oekraïne', *Trouw*, 11 juni 2022, <https://www.trouw.nl/buitenland/peter-de-grote-leert-poetin-wat-te-doen-met-oekraïne-b1decoa72/> (25 oktober 2024).
- 12 Dario van Fleteren, 'Poetin vergelijkt zichzelf met tsaar en zegt dat het Westen IJzeren Gordijn wil optrekken', *De Standaard*, 10 juni 2022 https://www.standaard.be/cnt/dmf20220610_93622667 (11 november 2024).
- 13 Van de Wijdeven, *De macht van het verleden*, 93-95.
- 14 Toi Staff, 'Netanyahu: ICC arrest warrants would be antisemitic hate crime, distortion of justice', *The Times of Israel*, 1 mei 2024, <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-icc-arrest-warrants-would-be-antisemitic-hate-crime-distortion-of-justice/> (24 oktober 2024).
- 15 ' Hamas en Israël schenden beide "onmiskkenbaar" het humanitair oorlogsrecht', *NOS*, 10 oktober 2023, <https://nos.nl/nieuwsuur/collectie/13959/artikel/2493635-hamas-en-israel-schenden-beide-onmiskkenbaar-het-humanitair-oorlogsrecht>, (24 oktober 2024); 'Tussenvonnissen Internationaal Gerechtshof: Israël moet genocide in Gaza voorkomen', *NOS*, 25 januari 2024, <https://nos.nl/artikel/2506337-tussenvonnissen-internationaal-gerechtshof-israel-moet-genocide-in-gaza-voorkomen> (24 oktober 2024).
- 16 Van de Wijdeven, *De macht van het verleden*, 37-95; Omer Bartov, 'As a former IDF soldier and historian of genocide, I was deeply disturbed by my recent visit to Israel', *The Guardian*, 13 augustus 2024, <https://www.theguardian.com/world/article/2024/aug/13/israel-gaza-historian-omer-bartov> (24 oktober 2024).
- 17 Helene Cooper e.a. 'Troop Deaths and Injuries in Ukraine War Near 500,000, U.S. Official Say', *The New York Times*, 18 augustus 2023, <https://www.nytimes.com/2023/08/18/us/politics/ukraine-russia-war-casualties.html> (18 november 2024).

TERRA SANCTA NULLIUS

EEN KORTE GESCHIEDENIS VAN HET NIEMANDSLAND

Erik Doesburg

De staat Israël wordt regelmatig omschreven als een voorbeeld van ‘vestigingskolonialisme’, gesticht volgens bewezen Europees recept. Een onmisbaar ingrediënt in dit recept is de *terra-nulliusdoctrine*, die inhoudt dat land, zoals bijvoorbeeld Australië, als praktisch onbewoond geen eigenaar kent en derhalve straffeloos kan worden ingenomen door de eerste vinder. In het geval van Israël dient zich een vergelijking met de beroemde en beruchte kreet ‘een land zonder volk voor een volk zonder land’ onverwijld aan – maar is dat historisch verdedigbaar?

Een leeg land

Op slechts weinig plaatsen ter wereld heeft de vraag wie het land toebehoort meer voeten in de aarde dan in Israël en Palestina. Gedurende het 76-jarige bestaan van de staat Israël lijkt het op het eerste gezicht een ononderbroken komen en gaan van scheidslijnen, VN-resoluties, bezette gebieden en illegale nederzettingen. Bij weinigen zal de regio de eerste zijn die voor het geestesoog verschijnt bij het horen van de term ‘niemandsland’. Daarbij denkt men onvrijwillig toch eerder aan een uitgestrekte, onaangeroerde Australische wildernis. Toch hebben Australië en Israël ten minste één ding gemeen: de dominante bevolkingsgroep heeft zich daar grotendeels in de laatste twee eeuwen gevestigd, zonder destijds de al aanwezige bewoners om toestemming te vragen.

Dit knagend gebrek aan toestemming heeft geleid tot de theorie dat toestemming misschien wel helemaal niet vereist was. Door het zo te doen voorkomen alsof er nooit een ander was aan wie toestemming gevraagd kon of moest worden – in andere woorden, het land was leeg – verdwijnt de ‘ander’ uit de geschiedenis, en verwordt het fundament van de staat tot een *tabula rasa*, ofwel een onbeschreven blad. In Australië heet dit fenomeen *terra nullius*, bekend bij slechts weinigen buiten de Australische landsgrenzen. De Israëlische variant kent bijna iedereen: ‘een land zonder volk, voor een volk zonder land’, zoals de zegswijze luidt.

Toch blijft het wijs te waken voor al te makkelijke historische gelijktrekkingen. Hoewel de beide termen veel gemeen hebben, is er sprake van een wezenlijk onderscheid. Ik betoog dat het verschil te vinden is in het beoogde effect van de termen. *Terra nullius* is juridisch van aard en wordt *ex post facto* aangewend, nadat de landsinname heeft plaatsgevonden. De beruchte zionistische slogan is daarentegen polemisch van karakter en vormt

een duidelijk appèl aan (Joodse) toehoorders van de kreet. Om die stelling te verdedigen zal eerst de term *terra nullius* onder de loop worden genomen vanuit verschillende perspectieven: als historisch-juridisch concept, als praktisch instrument en als term in het discours. Daarna volgt een nauwgezette doorlichting van ‘een land zonder volk, voor een volk zonder land’ – waar de kreet vandaan komt, wat het betekent, en in hoeverre de twee begrippen gelijksoortig zijn.

Een medley van klassieken

Ondanks het veelvuldige gebruik is een precieze vertaling van *terra nullius* moeilijk te vinden: de term wordt afwisselend gedefinieerd als ‘niemandsland’, ‘onopgeëist land’, ‘land zonder eigenaar’ of een variant van de bovengenoemden.¹ In een notendop houdt *terra nullius* in dat land dat als zodanig bestempeld is geen eigenaar heeft en dat het eigendomsrecht toekomt aan de eerste die het in bezit, oftewel *occupatio*, neemt.² Niettegenstaande de Latijnse naam, is de term onvindbaar in het Romeins recht. Het betreft een negentiende-eeuwse vondst, ontleend aan het Romeinsrechtelijke *res nullius* (een voorwerp zonder bezitter, een eigendom zonder eigenaar), waaruit *terra nullius* bij wijze van analogie voortkomt.³ Ter illustratie: onder het principe werd bijvoorbeeld een Romeinse slaaf die door zijn eigenaar was verlaten geen vrij man, maar *res nullius*. Derhalve kon hij door een nieuwe eigenaar door inbezitneming tot rechtmatig eigendom worden gemaakt.⁴ Dit principe werd aan het eind van de negentiende eeuw door juristen en academici inzake landeigendom gevangen in het concept *terra nullius*.⁵

In eerste instantie ging het vaak om werkelijk onbewoond, soms zelfs onbewoonbaar, gebied. De term *terra nullius* duikt in het internationaal recht voor het eerst op in een negentiende-eeuws commentaar op de Amerikaanse Monroe-doctrine. Om de Europeanen buiten de deur te houden legden de Verenigde Staten in 1823 middels deze doctrine vast dat het noordwesten van Noord-Amerika geen *terra nullius* was, om zo claims van Groot-Brittannië en Rusland voor te zijn. Daarna bleef het echter lang stil – pas in de twintigste eeuw werd *terra nullius* weer aangehaald, ditmaal in de kwestie aangaande soevereiniteit over de poolgebieden, in casu Groenland, Spitsbergen en Antarctica. Niet vroeger dan tijdens het interbellum, slechts een kleine eeuw geleden, werd *terra nullius* voor het eerst in verbanding gebracht met de Westerse kolonisatie van bewoonde gebieden alsof ze onbewoond waren.⁶ Het onderliggende principe is echter eeuwen ouder. Al in 1622 verdedigde de Engelse dichter en priester John Donne (1571-1631) de strekking van wat later *terra nullius* ging heten, hoewel die term hem dus volstrekt vreemd was. Het natuurrecht en het volkenrecht kennen, zo meende Donne, onbewoond of braakliggend land rechtmatig toe aan de eerste die het in bezit neemt. Dit geldt ook, voegde Donne toe, in het geval dat het land niet ten volle wordt benut. De bewoners van zulk onbebouwd land kunnen niet als eigenaar worden aangemerkt – de zee behoort immers niet aan de visser, noch een heel landschap aan iemand die één of twee hutten aan de rand ervan bezit.⁷

Als juridisch begrip houdt *terra nullius* echter meer in dan ‘slechts’ een landrechtelijke vorm van *res nullius*. Om te beginnen was het

aanvankelijk geen rechtsprincipe zoals geformuleerd in internationale wetgeving en aangewend door gerechtshoven, maar een juridische term in zoverre dat het de gewoontepraktijk van de Europese staten benoemde. De ingrediënten werden uit verschillende bronnen gewonnen, van natuurrecht tot filosofische redeneringen en theologische geschriften, met als resultaat wat David Boucher omschrijft als ‘a curious amalgam of moral, political and legal arguments in the justification of state and individual practice’.⁸ Dit samenraapsel, gecreëerd door vooraanstaande juristen als Samuel von Pufendorf (1632-1694), Christian Wolff (1679-1754), Emer de Vattel (1714-1767) en William Blackstone (1723-1780) was gebaseerd op het Romeinsrechtelijke occupatio. Dit idee, over het verkrijgen van eigenaarschap over res nullius (leeg land), werd gecombineerd met ideeën van Alberico Gentili (1552-1608). Deze ‘vader van het internationaal recht’ betoogde dat ongecultiveerd land geen eigenaar had.⁹ De theorieën van Hugo de Groot (1583-1645) over privé-eigendom werden vervolgens daaraan toegevoegd. Van John Locke (1632-1704) werd de notie van ‘gerechtvaardigde onteigening’ geleend, voor land dat niet optimaal werd benut, en van Thomas Hobbes (1588-1679) werd de stelling overgenomen dat inheemse volken geen staat kenden en ergo geen aanspraak konden maken op soevereiniteit.¹⁰ Het bonte juridische allegaartje vormde het Engelse, Nederlandse en later Amerikaanse antwoord op de pauselijke bul die de koloniale projecten van Spanje en Portugal rechtvaardigde.

De aandachtige lezer bemerkt hier echter een wezenlijk onderscheid: er is een wereld van verschil tussen ‘onbewoond land’ enerzijds en land dat in de ogen van Europese juristen geen ‘rechtmatige’ eigenaar kent anderzijds. De conclusie van hun samenraapsel was namelijk dat slechts een samenleving die de neolithische revolutie heeft doorlopen land kon bezitten, waarmee onder andere Aborigines per definitie werden uitgesloten. Daarnaast moest deze samenleving ook privé-eigendom en bijkomende landomheiningen kennen. Volgens deze Europese normen kunnen non-sedentaire samenlevingen geen land bezitten

Het recht van de sterkste

De kolonisten en functionarissen belast met het uitvoeren van koloniaal beleid hielden zich zelden tot niet bezig met de juridische onderbouwingen en beriepen zich al helemaal niet op Latijnse termen ter rechtvaardiging.¹¹ Wat telde was het oudste recht ter wereld: het recht van de sterkste.¹² Dat heeft echter menig academicus er niet van weerhouden terra nullius als leidend principe en bepalende factor in de Europese kolonisatie van niet-Europese landen, van Canada tot Australië, te bestempelen.¹³

De werkelijkheid ligt iets genuanceerder. In Noord-Amerika werd terra nullius bijvoorbeeld al na enkele decennia aan de kant geschoven, in het licht van een oorspronkelijke bevolking die zich naar zulke Europese gedachte-experimenten niet wilde schikken. Zo deed de Nederlandse West-Indische Compagnie al in 1625 zaken met de oorspronkelijke bewoners zoals men zakendeed met Europeanen: bilaterale verdragen werden gesloten, contracten getekend, ‘vergunningen’ om bomen te kappen werden bij de lokale stammen aangevraagd en land, zoals Manhattan Island, werd verkregen door het van de inheemse eigenaars

Afbeelding 1: Zo werden analfabetische Aborigines in Van Diemensland (Tasmanië) van de invoering van Europees recht op de hoogte gesteld. Deze olieschilderingen op hout werden in 1829, tijdens een gewapend conflict tussen de inheemse bevolking en de Europese kolonisten, in meer afgelegen gebieden door de Britse autoriteiten onder gouverneur George Arthur aan bomen gehangen om de staat van beleg af te kondigen. De afbeelding toont vier scènes: op de bovenste twee leven de twee groepen vredig samen en erkennen de Aborigines het gezag van gouverneur George Arthur. Op de twee onderste scènes wordt de gelijkheid van de twee groepen voor de (Britse) wet afgebeeld – Aborigine of kolonist, moord wordt door de Britse autoriteiten bestraft met ophanging. Deze panels, van onbekende hand, staan bekend als *Governor Daveys Proclamation*, aangezien ze aanvankelijk ten onrechte aan George Arthurs voorvanger Thomas Davey werden toegeschreven.

Bron: American Museum of National History, New York (Wikimedia)

Afbeelding 2: Demonstrant bij pro-Palestijnse demonstratie in Londen op 9 oktober vorig jaar houdt een bord vast met de tekst 'This is a European colonial legacy'. De vergelijking tussen Europees kolonialisme en de staat Israël wordt bij zulke betogingen vaak gemaakt.

Bron: Alisdair Hickson (Wikimedia Commons)

te kopen.¹⁴ De Britten hanteerden in Noord-Amerika vergelijkbare principes: land werd slechts door een koopakte verkregen en Britse kolonisten moesten van de inheemse jachtgebieden afblijven. Zulk beleid bespaarde de Britten, en de Amerikanen na hen, zowel geld als bloedvergieten – zeggen dat het land onbewoond is, is zo gedaan, maar dat stug volhouden tegenover de bewoners is heel wat anders.¹⁵

In andere gevallen kon een terra-nulliusdoctrine overtuigender worden toegepast, bijvoorbeeld toen de Britse East India Company (EIC) haar koloniale oog liet vallen op de Nicobaren en Adamanen. Van deze eilandgroepen, die vandaag de dag onder Indiaas bewind vallen, stelde Thomas Forrest, kapitein in dienst van de EIC, vast dat ze zonder twijfel bewoond werden door een lokale vissersgemeenschap.¹⁶ Toch beschreef Forrest de eilanden als 'uninhabited', ofwel onbewoond. De kwestie was namelijk een van soevereiniteit en juist dit werd de eilanders niet toegeschreven. De Britten waren er daarmee nog niet. De mogelijkheid bestond namelijk dat de eilanders al onderdanen waren van Indiase koningen. Mocht dat zo zijn, dan waren de eilanden als 'inhabited' aan te merken. Waren de vissers echter geen onderdanen van een soevereine vorst, dan lagen de eilanden als 'uninhabited' voor het oprapen. Hoe de zaak ook lag, de 'inhabitants' deden er niet toe. Uiteindelijk draaide het om het recht van de sterkste. De directeuren van de EIC wensten om financiële redenen geen duur conflict met een rivaliserende Europese macht of een

lokaal koninkrijk – de lokale vissers vormden echter zonder machtige beschermheer geen obstakel.¹⁷ Zie bijvoorbeeld het rapport van Alexander Kyd, majoor bij de EIC, uit 1795, waarin hij de plannen van de EIC in de Adamanen als volgt evalueerde: '[o]f the natives it is not necessary to say much, as their existence, or none existence can have very little influence on the plan in question.'¹⁸

Australië vormt een vergelijkbare casus. Hoewel James Cook (1728-1779) instructies had meegekregen de inheemse bevolking als rechtmatige eigenaars van het land te behandelen, vond hij bij aankomst een land dat hem en zijn bemanning uiterst dunbevolkt leek. Wat er was aan bevolking had weinig tot geen kleding, geen interesse in (ruil)handel, geen kennis van landbouw en derhalve ook geen benul van Europese ideeën over grondbezit. Australië kon, vond men in Londen na het aanhoren van Cook, zonder problemen als *terra nullius* worden ingenomen. Waar in Noord-Amerika de financiële balans doorsloeg in het voordeel van kopen in plaats van veroveren, pleitte dezelfde balans in Australië, zoals ook in de Nicobaren en Adamanen, voor het tegenovergestelde. Zodoende werd negentien jaar nadat Cook aan land was gekomen een tweede expeditie naar Australië gestuurd, onder bevel van de kersverse gouverneur van de kolonie New South Wales, Arthur Phillip (1738-1814), ditmaal met de opdracht het land goedschiks dan wel kwaadschiks in beslag te nemen.¹⁹

Zonder land ben je niemand

Terra nullius is echter meer dan een juridisch concept. Wat op het eerste gezicht een gerechtelijke doctrine lijkt, bestrijkt in werkelijkheid cultuur, geschiedschrijving, herinneringscultuur, identiteit en, in het verlengde van al dezen: politiek.²⁰ In de woorden van Ian Anderson, voormalig Deputy Secretary for Indigenous Affairs van Australië en zelf Tasmaans Aborigine: 'Colonial ways of knowing are not historical artefacts that simply linger in contemporary discourse. They are actively reproduced within contemporary dynamics of colonial power.'²¹ Met name in de jaren zeventig en tachtig werd de term *terra nullius* in het Australische publieke debat herontdekt en uitgebreid bediscussieerd. Een leidende rol was hierbij weggelegd voor historici, die een pennestrijd uitvochten over de mate waarin *terra nullius*, als onversneden anachronisme, kon worden toegepast op de kolonisatie van Australië.²²

Ook niet-historici werden na 1992 met de term geconfronteerd door toedoen van een rechtszaak voor het Australisch Hoogerechtshof die bekendstaat als 'Mabo v. Queensland (No. 2)'. In deze zaak verwierp de hoogste rechter expliciet de doctrine van *terra nullius* en erkende daarmee het bestaan van een inheemse eigendomstitel.²³ Deze uitspraak was echter tegen het zere been van veel Australiërs, waaronder dat van Hugh Morgan, de baas van een van de grootste mijnbouwbedrijven van Australië. Waar het gerechtshof *terra nullius* de 'zwartste bladzijde in de geschiedenis van de natie' noemde, snelde Morgan *terra nullius* juist zonder aarzelen te hulp.²⁴ Arthur Phillip had volledig gelijk, aldus Morgan, toen hij Australië voor *terra nullius* hield, aangezien de bewoners in een dermate primitieve staat verkeerden, zonder kleding, taal of besef van geschiedenis, dat een verdrag sluiten met hen onmogelijk was.²⁵ Het was wellicht geen populaire mening,

maar, zo voegde Morgan toe, toch een correcte interpretatie van achttiende-eeuws recht.²⁶

Deze verdediging getuigt niet alleen van een belabberde kennis van achttiende-eeuws recht, maar ook van de geschiedenis. Al in de jaren veertig van de negentiende eeuw drukten liberale tijdschriften in Londen essays waarin tegen terra nullius in niet mis te verstane bewoordingen werd geageerd. In *Fraser's Magazine*, het tijdschrift waarin bijvoorbeeld ook John Stuart Mills invloedrijke essay 'Utilitarianism' voor het eerst het licht zag, verschenen essays die de kolonisatie van Australië als volgt omschreven:

We seise [*sic*], as often as it suits us, their hunting grounds and petty clearances, and prosecute and convict them for trespass and theft as often as they presume to return to stations which were once their dwelling-place.²⁷

In een soortgelijke publicatie, de *North British Review*, viel in 1847 het volgende te lezen van E.W. Landor, een Australische kolonist en advocaat, aangaande de gerechtelijke basis van het koloniale project waarvan hij zelf deel uitmaakte:

A 'right of occupancy!' Amiable sophistry! Why not say boldly at once, the right of power? We have seised [*sic*] upon the country, and shot down the inhabitants, until the survivors have found it expedient to submit to our rule. (...) Upon what grounds can we possibly claim a right to the occupancy of the land?²⁸

Dergelijke opvattingen worden echter nog altijd niet door iedereen gedeeld: de historicus Keith Windschuttle sprak in deze eeuw nog van 'het geschenk der beschaving' dat door de Britten aan de oorspronkelijke bevolking gegeven is.²⁹ Auteur Michael Connor gaat iets minder ver en benadrukt het juridische aspect – aangezien terra nullius als term afwezig was in het vroegste tijdperk van de kolonisatie van Australië, is de portee van zijn betoog dat de substantie derhalve ook geen deel kan uitmaken van het oorspronkelijke motief tot kolonisatie.³⁰ Dat is wat kort door de bocht; het ontzeggen van inheemse landrechten dateert toch zeker van voor hun 'officiële' onteigening in de zaak Cooper v. Stuart (1889).³¹ In deze zaak, die diende voor het hoogste gerechtshof in Australië, werd het land omschreven als 'a tract of territory practically unoccupied, without settled inhabitants or settled law at the time it was peacefully annexed to the British dominions' – 'terra nullius avant la lettre'.³²

Aan de andere kant fungeert terra nullius in het discours als verzamelterm. Terra nullius betekent meer dan 'land zonder eigenaar'; het staat voor de Europese perceptie van de oorspronkelijke bewoners als primitief, barbaars, de *missing link*, etc.³³ In tandem hiermee omvat terra nullius ook een epistemologisch aspect, namelijk de overtuiging dat Westerse ideeën niet cultureel gebonden zijn en, in het verlengde hiervan, vergevorderde ontwikkeling weerspiegelen. Een samenleving is óf Westers óf onontwikkeld. In het geval van Australië werden de inwoners door de

Europeanen als zo onontwikkeld beschouwd, dat ze twijfelden over hun bestaansrecht.³⁴ Maar Australië is niet het enige land waar de consequenties van de erfzonde van een ‘leeg’ geacht land nog elke dag voelbaar zijn.

Een heilig niemandsland

Wie terra nullius hardop vertaalt als ‘een land zonder volk’, lokt aan zijn of haar toehoorders zonder twijfel de omgekeerde herhaling ‘voor een volk zonder land’ uit. Dit epigram is nog altijd onmiskenbaar verbonden met het zionistische project aan het begin van de vorige eeuw, en in die hoedanigheid vooral met de persoon van de bekende Britse zionist Israel Zangwill (1864-1926), die de leus in 1901 de wereld in geholpen zou hebben.³⁵ Zo sterk is de associatie van de slagzin met de oprichting en rechtvaardiging van de Israëliëse staat dat de tekst, in ontkrachtende zin, werd aangehaald in de Palestijnse Onafhankelijkheidsverklaring van 1988, 87 jaar na Zangwill:

[A] people deprived of independence, and one whose homeland was subjected to a new kind of foreign occupation, was exposed to an attempt to give general currency to the falsehood that Palestine was ‘a land without a people’.³⁶

De vergelijking met het lot van de oorspronkelijke bevolking van Australië ligt voor de hand en is snel gemaakt, bijvoorbeeld in 2012 door de Israëliëse historicus Ilan Pappé.³⁷ Of neem bijvoorbeeld dit citaat uit de memoires van journalist Christopher Hitchens:

And the original Zionist slogan – ‘a land without a people for a people without a land’ – disclosed its own negation when I saw the densely populated Arab towns dwelling sullenly under Jewish tutelage. You want irony? How about Jews becoming colonizers at just the moment when other Europeans had given up on the idea?³⁸

Ogenschijnlijk is hier inderdaad sprake van hetzelfde koloniale principe, waarbij de bewoners het rechtmatig eigendom van het land wordt ontzegd, alvorens het land als ‘onbewoond’ door Europeanen kan worden gekoloniseerd. Maar, net als terra nullius, vereist de land-zonder-volk-slogan, waarnaar ik zal verwijzen als het ‘Zangwillepigram’, enige historische context.

Plagiaat

De eerste kanttekening die geplaatst moet worden bij een exegese van het Zangwillepigram is de vaststelling dat het niet in eerste instantie afkomstig is van Israel Zangwill. Zijn gebruik van de kreet in 1901 wordt vaak geciteerd als de oorsprong van de slogan, maar Zangwill zelf verwees in 1920 naar een ander als de auteur: Anthony Ashley-Cooper (1801-1885), beter bekend als Lord Shaftesbury (de zevende, om precies te zijn), die de slogan in 1853 bedacht zou hebben. Shaftesbury, een niet-Joodse christen-zionist en einde-der-tijdenfantast, zag het als zijn taak de terugkeer van de Joden naar het Heilige Land te bespoedigen, om zodoende de tweede komst van Christus

teweeg te brengen. Om de Britse regering hier ook van te overtuigen bedacht hij in een brief aan zijn premier het fameuze epigram, en voegde daaraan ter verduidelijking toe welk volk hij in gedachten had: 'De eeuwige en ware landheren, de Joden!'³⁹

Er is naast Shaftesbury nog een tweede bron die de slogan, waarschijnlijk onafhankelijk van Shaftesbury, de wereld in geholpen heeft: een Amerikaan genaamd John Lawson Stoddard (1850-1931). Stoddard, eveneens niet Joods, was een reiziger en fotograaf en genoot als rondreizend spreker enorme populariteit. Zijn eerste lezing gaf hij toen hij 27 jaar oud was, met behulp van een vroege diap projector voor zijn foto's. Twintig jaar later, op zijn 47e, ging hij puissant rijk met pensioen. In 1891 richtte hij zich, tijdens een lezing in New York over zijn indrukken van Jeruzalem, als volgt tot zijn Joodse toehoorders:

At present Palestine supports only six hundred thousand people, but, with proper cultivation it can easily maintain two and half millions. You are a people without a country; there is a country without a people. Be united. Fulfil the dreams of your old poets and patriarchs. Go back, – go back to the land of Abraham.⁴⁰

Ter verduidelijking: er waren veel Joden, onder wie het enige Joodse lid van het Britse kabinet ten tijde van de beruchte Balfour Declaration, Edwin Montagu (1879-1924), die zich fel tegen het sentiment 'een volk zonder land' keerden. Zij wensten niet te horen te krijgen dat hun rechtmatige plaats als Joden niet Europa was, maar een lap grond in het Midden-Oosten.⁴¹ Echter, Shaftesbury noch Stoddard stoelden hun oproep op het misverstand dat er in Palestina geen bewoners te vinden waren – Stoddard weet zelfs een vrij accuraat bevolkingscijfer te noemen. Geen van beide heren had dus de interpretatie van Edward Said in gedachten, die in *The question of Palestine* in plaats van Stoddards 'a country with a people' aan Zangwill de formulering zonder onbepaald lidwoord toeschrijft: 'a land without people', een land zonder bewoners.⁴² Wanneer Said dus een vurig betoog houdt ter verdediging van de aanwezigheid van de Palestijnse Arabieren, hoeft hij van Shaftesbury of Stoddard geen tegenspraak te verwachten – eerder het tegenovergestelde.

Een botsing van tijdperken

De zionistische beweging zelf was bovendien goed op de hoogte van de aanwezigheid van Arabieren in Palestina, hetgeen hun adoptie van de slogans van Shaftesbury en Stoddard geenszins in de weg stond.⁴³ Waar zij namelijk op doelden werd beter verwoord in 1969 door de toenmalige Israëlsche premier Golda Meir (1898-1978), in een interview met *The Sunday Times*, waarin ze de uitspraak deed, 'There was no such thing as Palestinians.' Meir vervolgde: '[i]t was not as though there was a Palestinian people in Palestine considering itself as a Palestinian people. (...) They did not exist.'⁴⁴

Deze opvatting was verre van uniek. De voorganger van Golda Meir als premier van Israël, Levi Eshkol (1895-1969), had enkele maanden voor

Meirs interview met *The Sunday Times* in een toespraak een vergelijkbare uitspraak gedaan:

What are Palestinians? When I came here there were 250,000 non-Jews, mainly Arabs and Bedouins. It was desert, more than underdeveloped, nothing. (...) It was only after we made the desert bloom and populated it that they became interested in taking it from us.⁴⁵

Hierin is ook het 'Engelse' argument van Locke en Donne duidelijk te

'ARBEID VERSCHAFT RECHT OP LAND, EN WIE HET LAND HET BEST KAN BEWERKEN HEEFT ER OOK HET MEESTE RECHT OP.'

herkennen: arbeid verschaft recht op land en wie het land het best kan bewerken heeft er ook het meeste recht op. Voor Eshkol kende het land toen hij aankwam een kwart miljoen bewoners maar geen eigenaar. Het was door Joodse arbeid dat het land zelf Joods werd. De Joden werden zo niet slechts bewoners, maar eigenaars.

Het Zangwillepigram was dus bedoeld als een politieke constatering en polemisch devies, niet als demografisch feit: er waren bewoners in Palestina, maar geen volk. In het Ottomaanse Rijk en de Arabische wereld waren het de Turken die als eerst een nationale staat wensten, terwijl Palestina rond de eeuwwisseling politiek gezien in een overwegend non-nationale wereld verkeerde. Cook en Meir hadden gelijk: de bewoners van het land waar zij hun oog op hadden laten vallen vormden in beide gevallen geen natiestaat volgens Europees model.⁴⁶ Adam Garfinkle verbindt echter aan deze vaststelling een opvallende conclusie. De stichting van de staat Israël – en het daaruit voortkomende conflict met de Palestijnen – was volgens hem geen 'zonde', maar 'een botsing van culturen en intellectuele tijdperken'. Bovendien ging Israël een stuk netter om met de Palestijnen dan de Amerikanen de Native Americans of de Russen de Siberische volken behandelden.⁴⁷ Garfinkles verweer is een verdediging die net zo goed een schuldbekenenis kan zijn, als de behandeling van inheemse Amerikanen als maatstaf moet dienen. Maar zijn eerste toespeling op een 'botsing van culturen' is niet minder onthullend, door de kolonisatie bedreven door een groep met andere ideeën over de soevereiniteit en staatsvorming af te zetten tegen de oorspronkelijke bewoners als een 'botsing van intellectuele tijdperken'. In welk opzicht is de Britse kolonisatie van Australië dan geen 'botsing van intellectuele tijdperken'? Dat eufemisme zou waarschijnlijk zelfs Hugh Morgan te veel van het goede zijn.

Conclusie

Zowel de terra-nulliusdoctrine als het Zangwillepigram worden vaak, ten onrechte, letterlijk geïnterpreteerd. Voor beide formuleringen geldt echter dat ze alleen doelmatig werken als het land in kwestie juist wel bewoners kent, omdat het alleen dan nodig is de vanzelfsprekende aanspraak op 'hun'

land te weerleggen. Gebruikten de Europeanen, met name de Britten, in de negentiende eeuw voor dit doeleinde de terra-nulliusdoctrine, bediende de zionistische beweging zich van een ogenschijnlijk vergelijkbaar, ietwat vattender dictum. 'Wat lacht u? Verander slechts de naam en het verhaal gaat over u.'

Het gemak waarmee het Zangwillepigram van de tong rolt verbergt echter meer dan het oppervlakkig doet vermoeden. Terra nullius is een rechtvaardiging van een *fait accompli*. De oorspronkelijke zonde is al begaan en het is achteraf dat een legitiem motief daarvoor wordt gezocht. Waar de kolonisatie zelf door het recht van de sterkste werd gestut, wordt het door terra nullius in juridisch jargon verpakt in, voor niet-ingewijden, neutrale bewoordingen. Zoals de Atheners, in de woorden van Thucydides, de bevolking van Melos voorhielden na hun onderwerping: 'de sterkste verricht alles, en de zwakste kan alleen maar bukken.'⁴⁸

Het Zangwillepigram is daarentegen een strijdkreet – Stoddards oproep 'keer terug' volgt moeiteloos. De stelling 'er is een land zonder volk' vormt een uitnodiging aan die Europese Joden die van het antecedent 'een volk zonder land' al overtuigd zijn. In de eerste helft van de vorige eeuw, onder Joden die de Russische pogroms en de Dreyfusaffaire doormaakten, behoefde dit weinig overreding. De historische 'lading', bij gebrek aan een beter woord, is dus volstrekt anders dan in Australië. Waar terra nullius de band tussen land en bevolking middels een juridisch rookgordijn breekt en ontkent, is het Zangwillepigram juist een bevestiging van deze onbreekbare verbinding, een streven de Europese Jood te veranderen van de *Luftmensch*, van 'wortelloze kosmopoliet', in een bloed-en-bodem-slag kolonist, een boer en soldaat met beide voeten stevig op de voorouderlijke grond. Zowel de Britse kolonisten in Australië als hun Joodse collega's in Palestina kwamen echter vroeg of laat bij de conclusie getrokken door de (fictieve) Joodse verkenner die in 1897 door de rabbijnen van Wenen naar Palestina gestuurd zou zijn om de geschiktheid van de regio voor het oprichten van Joodse staat

Eindnoten

- 1 Thomas H. Ford en Justin Clemens, *Barron Field in New South Wales: the poetics of terra nullius* (Carlton 2023) 19; Patricia Springborg, 'Hobbes, Donne, and the Virginia company: "terra nullius" and "the bulimia of dominium"', *History of political thought* 36:1 (2015) 113; Lauren Benton en Benjamin Straumann, 'Acquiring empire by law: from Roman doctrine to early modern European practice', *Law and history review* 28:1 (2010) 1-3. De invloedrijke Britse historicus David Armitage betoogt dat van 1620 tot diep in de negentiende eeuw de Engelse en later Britse kolonisatie en onteigening van inheemse volkeren in Groot-Brittannië, Noord-Amerika, Afrika, en Australië gerechtvaardigd werd door een 'argument from vacancy' (*vacuum domicilium*) dan wel 'absence of ownership' (*terra nullius*), in combinatie met Bijbelse aansporingen zulke gebieden te bevolken. David Armitage, *The ideological origins of the British empire* (Cambridge 2004) 97.
- 2 David Ritter, 'The "rejection of terra nullius" in Mabo: a critical analysis', *Sydney law review* 18:5 (1996) 7.
- 3 Benton en Straumann, 'Acquiring empire', 1-3. Dit concept bestaat nog altijd in Nederlands recht, Artikel 5:40 Burgerlijk Wetboek (BW). Björn Hoops, 'Property meeting the challenge of the commons in the Netherlands', in: Ugo Mattei, Alessandra Quarta, Filippo Valguarnera en Ryan J. Fisher (reds.), *Property meeting the challenge of the commons* (Cham 2023) 224. Cultuurhistoricus Rutger van der Hoeven schrijft dus ten onrechte dat lege gebieden in het Romeins recht *terra nullius* heetten, aangezien de term in Romeins recht niet bestaat. Rutger van der Hoeven, 'Terra nullius', *De Groene Amsterdammer* nr. 46, 13 november 2013, <https://www.groene.nl/artikel/terra-nullius>.
- 4 Peter A.J. van den Berg, 'Slaves: persons or property? The Roman law on slavery and its reception in Western Europe and its overseas territories', *Osaka University law review* 63:1 (2016) 177.
- 5 Ritter, 'The "rejection of terra nullius"', 8.
- 6 Ford en Clemens, *Barron Field in New South Wales*, 20.
- 7 Springborg, 'Hobbes, Donne, and the Virginia company', 113.
- 8 David Boucher, 'The law of nations and the doctrine of terra nullius', in: Olaf Asbach en Peter Schröder (reds.), *War, the state and international law in seventeenth-century Europe* (Farnham 2010) 70.
- 9 Patrick Wolfe, *Settler colonialism: the politics and poetics of an ethnographic event* (Londen 1999) 26-27.
- 10 Yogi Hale Hendlin, 'From terra nullius to terra communis: reconsidering wild land in an era of conservation and indigenous rights', *Environmental philosophy* 11:2 (2014) 145-147.
- 11 Stuart Banner, 'The invention of terra nullius', 260.
- 12 Robert J. Miller, 'The doctrine of discovery in American Indian law', *Idaho law review* 42:1 (2005) 7.
- 13 Udit Sen noemt *terra nullius* 'the defining feature of settler-colonialism in Australia'. Udit Sen, 'Developing terra nullius: colonialism, nationalism, and indigeneity in the Andaman Islands', *Comparative studies in society and history* 59:4 (2017) 946. Alex Zukas omschrijft *terra nullius* zelfs als een 'key European justification for conquering foreign land'. Alex Zukas, 'Terra incognita/terra nullius: modern imperialism, maps, and deception', in: Gary Backhaus en John Murungi (reds.), *Lived topographies and their mediational forces* (Lanham 2005) 45; Michael Asch, 'From terra nullius to affirmation: reconciling aboriginal rights with the Canadian constitution', *Canadian journal of law and society* 17:2 (2002) 39.
- 14 Donna Merwick, *The shame and the sorrow: Dutch-Amerindian encounters in New Netherland* (Philadelphia 2006) 7, 35, 49-63.
- 15 Stuart Banner, 'Why "terra nullius"?: Anthropology and property law in early Australia', *Law and history review* 23:1 (2005) 97-103.
- 16 Gareth Knapman, 'Uninhabited islands in the Bay of Bengal, Penang, Singapore and Botany Bay: what did terra nullius mean in British colonial thinking?' *Australian historical studies* 55:3 (2024) 449-451.

- 17 Knapman, 'Uninhabited islands', 450.
- 18 'Report from Major Kyd relative to the settlements at Prince of Wales Island and the Andamans', IOR G34/1, 394, in Knapman, 'Uninhabited islands', 451.
- 19 Banner, 'Why "terra nullius"?', 99-104.
- 20 Alexandre Kedar, Ahmad Amara en Oren Yiftachel, *Emptied lands: a legal geography of Bedouin rights in the Negev* (Stanford 2018) 9.
- 21 Ian Anderson, 'Introduction', in: Michele Grossman (red.), *Blacklines: contemporary critical writing by indigenous Australians* (Carlton 2003) 24.
- 22 Ford en Clemens, *Barron Field in New South Wales*, 19.
- 23 Garth Nettheim, 'Judicial revolution or cautious correction? Mabo v. Queensland', *University of New South Wales law journal* 16:1 (1993) 1-26.
- 24 Geoff Spencer, 'Australian court decision throws white land ownership into doubt', *Associated Press*, 22 oktober 1992.
- 25 Paul Chamberlin, 'Mining head angry over land judgment', *The Sydney Morning Herald*, 13 oktober 1992.
- 26 Robert Garran, 'WMC chief slams Mabo decision', *Australian financial review*, 13 oktober 1992.
- 27 Kieran Dolin, "'A beautiful fiction of law": rhetorical engagements with terra nullius in the British periodical press in the 1840s', *Journal of Victorian culture* 18:4 (2013) 512-513. J.S. Mills essay *Utilitarianism* verscheen in *Fraser's Magazine* in 1861 en werd in 1863 als boek heruitgegeven. Het groeide uit tot een van de meest invloedrijke filosofische essays van de negentiende eeuw. John Stuart Mill, *Utilitarianism* (Londen 1863).
- 28 Dolin, 'Rhetorical engagements with terra nullius', 511.
- 29 Keith Windschuttle, *The fabrication of Aboriginal history, vol. 1, Van Diemen's Land, 1803-1847* (Sydney 2002) 186.
- 30 Bruce Buchan, 'Traffick of empire: trade, treaty and terra nullius in Australia and North America, 1750-1800', *History compass* 5:2 (2007) 387; Bruce Kercher, 'Native title in the shadows: the origins of the myth of terra nullius in early New South Wales courts', in: Gregory Blue, Martin P. Bunton en Ralph C. Croizier (reds.), *Colonialism and the modern world: selected studies* (New York 2015) 102.
- 31 Eddie Synot en Roshan de Silva-Wijeyeratne, 'Cooper v. Stuart (1889) 14 App Cas 286', in: Nicole Watsonen en Heather Douglas (reds.), *Indigenous legal judgments: bringing indigenous voices into judicial decision making* (Abingdon 2021) 36.
- 32 Buchan, 'Traffick of empire', 387.
- 33 Bruce Buchan en Mary Heath, 'Savagery and civilization: from terra nullius to the "tide of history"', *Ethnicities* 6:1 (2006) 14; Banner, 'Why "terra nullius"?', 104-111.
- 34 Peter Lewis, "'Terra nullius amnesiacs": a theological analysis of the persistence of colonization in the Australian context and the blocks to real reconciliation', in: Mark G. Brett (red.), *Colonial contexts and postcolonial theologies: storyweaving in the Asia-Pacific* (New York 2014) 183-188.
- 35 Diana Muir, "'A land without a people for a people without a land'", *Middle East quarterly* 15:2 (2008) 55-62.
- 36 Brief van 18 november 1988 van de Permanente Vertegenwoordiger van Jordanië bij de Verenigde Naties gericht aan de Secretaris-Generaal, Algemene Vergadering van de VNA/43/827, 18 November 1988, <https://digitallibrary.un.org/record/50478?ln=en&v=pdf>.
- 37 Jen Rosenberg, 'Historian likens Israel to Aboriginal dispossession', *The Sydney Morning Herald*, 19 september 2012.
- 38 Christopher Hitchens, *Hitch-22: a memoir* (Londen 2011) 499.
- 39 Adam M. Garfinkle, 'On the origin, meaning, use and abuse of a phrase', *Middle Eastern studies* 27:4 (1991) 543.

THE WRITING'S ON THE WALL

GRENSLIJNEN IN NOORD- IERLAND TIJDENS THE TROUBLES

Timo Vlieger

Toeristen die Belfast in Noord-Ierland bezoeken, zijn al snel geneigd om een van de vele stadsrondleidingen te boeken, van taxi- tot fietstours. Onder de populairste van zulke tours zijn dan ook de *political tours* die langs verschillende muurschilderingen lopen.¹ Hier kunnen mensen zich vergapen aan de vele kleuren en verwijzingen naar historische gebeurtenissen. Deze muurschilderingen zijn echter veel meer dan toeristische attracties. Het zijn symbolen en grenslijnen van een fel territoriaal conflict tussen de unionistische en nationalistische gemeenschappen, een conflict dat Noord-Ierland al meer dan drie decennia tot op het bot verdeelt.

In dit artikel zullen deze muurschilderingen uit de tijd van *The Troubles* (1968-1998) aan bod komen. Muurschilderingen waren in Noord-Ierse context een teken van de verdeeldheid van de binnensteden, waar zij gebruikt zijn als politiek-culturele identiteitsvorming en binnenstedelijke toe-eigening.² Steden als Belfast en Londonderry (of Derry) zijn tot op de dag van vandaag gesegregeerd in unionistische en nationalistische gemeenschappen, waar muurschilderingen als een ideologische en fysieke grensafbakening dienden.³ Ze zijn niet alleen ideologisch, maar geven ook aan welke wijk door welke groep beheerst wordt.⁴ Muurschilderingen transformeerden doodgewone openbare ruimtes in een politieke arena, waar ideologische tegenpolen elkaar in de ogen aankeken.⁵ Het is dan ook niet verwonderlijk dat de schilderijen juist op muren terecht kwamen waar beiden kampen ze konden zien. De Noord-Ierse muren werden een essentieel onderdeel van een propagandacampagne, en de muurschilderingen waren voor zowel de unionisten als de nationalisteen een belangrijk wapen. In de afgelopen veertig jaar alleen al verschenen er meer dan 15.000 schilderijen op de muren.⁶

De unionisten gaan naast het maken van deze schilderijen verder door daadwerkelijke jaarlijkse invasies van nationalistische buurten. Het innemen van de openbare ruimte beperkt zich dus niet alleen tot de muren van steden als Belfast. Elk jaar worden er zo'n 2500 parades gehouden in Noord-Ierland, waarbij de unionisten hun religieuze en culturele identiteit uitdragen – met 12 juli als hoogtepunt. *The Twelfth* is een belangrijke symbolische dag voor unionisten, aangezien het de datum is waarop de symbolische Slag bij de Boyne (1690) en de Slag van Aughrim (1691) herinnerd worden. Deze zogenoemde *Orange Walk* is dan ook niet populair onder de nationalisteen, bij wie *The Twelfth* gezien wordt als een provocerende 'carnaval of hate'.⁷

Dit artikel behandelt de manieren van verdeling en het toe-eigenen van de openbare ruimte. Eerst zal de historische context van The Troubles aan bod komen, van de Ierse Onafhankelijkheidsoorlog (1918 – 1921) tot het Goede Vrijdagakkoord (1998). Vervolgens worden zes soorten muurschilderingen afzonderlijk behandeld, waarna de vergelijking met de parades wordt gemaakt. De muurschilderingen zijn voor beide zijden namelijk te verdelen in drie categorieën. Voor de unionisten: historisch, militarisme en Ulstersymboliek. Voor de nationalist: ‘martelaren’, internationalisme en militarisme.

Historische context van *The Troubles*

The Troubles was een conflict dat de Britse eilanden decennialang in zijn greep hield, gekarakteriseerd door extreem geweld en religieus-etnisch nationalisme.⁸ Het Brits-Ierse conflict is diepgeworteld in religie, koloniaal-inheemse relaties, ideologie en etniciteit. De oorsprong van deze verdeeldheid is terug te leiden tot in de vijftiende eeuw.⁹ Engels gezag was al losjes aanwezig vanaf de middeleeuwen en rondom Dublin was er al vanaf 1534 sprake van directe Engelse autoriteit. Omdat de Engelse, en later Britse, overheersing grotendeels berustte op protestantse sociale controle, kwam er ook een influx van protestants-Engelse kolonisten, die de katholiek-Gaelische landeigenaars vervingen. Hierdoor kregen de Ierse katholieken een ondergeschikte rol in de samenleving, wat leidde tot sociale spanningen.¹⁰ Eeuwen aan spanningen leidden uiteindelijk tot de Paasopstand (1916) en de Ierse Onafhankelijkheidsoorlog (1918-1921). Bij de vredesonderhandelingen werd besloten om de Ierse provincie Ulster om te vormen tot het territorium Noord-Ierland, dat bij het Verenigd Koninkrijk zou blijven. De rest scheidde zich af om de Republiek Ierland te vormen.

Uiteindelijk ontstond er binnen Noord-Ierland een ideologische scheiding tussen nationalist, die een verenigd Ierland verlangden, en unionisten, die trouw wilden blijven aan het Verenigd Koninkrijk.¹¹ Unionisten konden rekenen op een groot aantal protestanten in hun rangen en een demografische meerderheid in Noord-Ierland. De nationalist bestonden voor een groot gedeelte uit katholieken, aangezien de unionistische Noord-Ierse staat zijn katholieke minderheid systematisch discrimineerde en uitsloot van het publieke leven.¹² Vanaf de jaren zestig verhardde het conflict aanzienlijk door toenemende activiteiten van politiek-paramilitaire organisaties, waaronder de nationalistische *Provisional Irish Republican Army* (PIRA of IRA) en de unionistische *Ulster Volunteer Force* (UVF).¹³ Uiteindelijk vroeg de Noord-Ierse premier Chichester-Clark in 1969 om Britse militaire interventie – aanvankelijk om de vrede te bewaren, maar dit zou alleen maar olie op het vuur gooien.¹⁴ Het Britse leger bleek sympathieker voor de unionistische zijde en hun aanwezigheid werd door nationalist gezien als imperialistisch en partijdig. Het bloedige conflict dat meer dan 3.600 mensen het leven zou kosten en meer dan 50.000 gewonden veroorzaakte, eindigde in 1998 met het Goede Vrijdagakkoord.¹⁵

Billy en Brittannië – unionistische muurschilderingen

Oorspronkelijk waren de muurschilderingen unionistische politieke uitingen van protestants-Britse sympathieën. De eerste schilderijen verschenen in het begin van de twintigste eeuw.¹⁶ Lange tijd waren de unionisten de enigen

die muurschilderingen produceerden, deels vanwege anti-nationalistische wetgeving die het gebruik van Ierse symboliek verbood.¹⁷ Zo werden Noord-Ierse steden een weerspiegeling van segregatie in de samenleving, gezien de enorme mate waarin de unionisten bevooroordeeld waren in het legaal uitdragen van hun cultureel-politieke kleur.¹⁸ Deze uitdraging valt onder drie verschillende categorieën: historische gebeurtenissen, (para-)militarisme en symbolische identiteitspolitiek.¹⁹

Een van de meest populaire muurschilderingen, en ook een van de eerste, was de schildering van Willem III, ook wel bekend als 'King Billy' onder de Britten.²⁰ Willem III (1650-1702) was de Nederlandse stadhouder die in 1688 via zijn vrouw Maria II (1662-1694) de koning van Engeland werd. Hiermee onttroonde hij zijn schoonvader Jacobus II (1633-1701), doch gaf deze de strijd niet op. Veel katholieken bleven Jacobus trouw en weigerden om de 'Low Countries King' te accepteren.²¹ Uiteindelijk wist Willem zijn schoonvader te verslaan in Ierland tijdens de Slag om de Boyne (1690). Hoewel de aanhangers van Jacobus II, de zogenoemde Jakobieten, nog enkele jaren doorvochten tegen de Engelse legers, staat de slag bekend als de ultieme overwinning van een Engelse protestantse monarch over de Ierse katholieken – hetgeen ertoe leidde dat King Billy een krachtig symbool werd voor vele unionisten. In de muurschilderingen wordt hij dan ook vaak afgebeeld als een heldhaftige vorst op een steigerend wit paard, klaar om de protestanten te beschermen tegen Iers katholicisme.

Voor de unionisten golden zowel King Billy als de overwinning bij de Boyne als een gedeelde 'oorsprongsmythe' die de vanzelfsprekendheid van de unionistische politiek-culturele dominantie uit kon leggen. Om deze reden was King Billy uiterst populair in unionistische wijken, die ook vaak met elkaar streden om welke wijk de meest gedecoreerde muurschildering kon produceren.²² Na de tweedeling van Ierland en Noord-Ierland werd het King Billymotief nog populairder, omdat de Noord-Ierse unionisten hun loyaliteit aan het Verenigd Koninkrijk hiermee konden herbevestigen.²³ De muurschilderingen waren echter niet alleen voor de eigen unionistische Bühne, want afbeeldingen van King Billy waren ook bedoeld voor nationalistische ogen. Deze muurschilderingen herinnerden unionisten namelijk aan hun triomfantelijke verleden, waar de gedachte aan de Slag om de Boyne kracht en motivatie zou leveren. Voor de nationalisten was het aanzicht van King Billy een herinnering aan hun nederlaag en hun 'onomkeerbare' ondergeschikte positie binnen Noord-Ierland.²⁴

Vanaf 1984 werden de unionistische muurschilderingen militanter van aard, grotendeels in reactie op de toenemende nationalistische schilderingen en een vicieuze cirkel van wederzijds geweld.²⁵ Daarnaast waren het voornamelijk de stedelijke centra die te maken hadden met paramilitaire geweldplegingen. Gedurende The Troubles was meer dan driekwart van alle dodelijke geweldsincidenten gepleegd in stedelijke omgevingen.²⁶ De militante muurschilderingen kunnen opgevat worden als een reflectie van dit stedelijk geweld, aangezien soldaten en milities op veel muren geschilderd werden, compleet met wapens in de aanslag. De unionistische milities zagen zichzelf als een soort extensie van het Britse leger, compleet met nagebootste iconografie en organisatorische structuur. Omdat de Britse soldaten officieel neutraal waren en ook mensenrechten in acht moesten nemen, dachten groepen als de

Ulster Defence Association (UDA) en de UVF dat zij het Britse leger een handje kon helpen met het bestrijden van Iers nationalistisch terrorisme door hun eigen terrorisme te plegen.²⁷ Net zoals de historische muurschilderingen van King Billy hadden deze paramilitaire schilderijen ook een tweedimensionale werking. Voor de unionistische burgers waren de muurschilderingen zowel een paramilitaire rekruteringsadvertentie als een belofte dat de unionistische milities hun gemeenschap zouden beschermen tegen de nationalist²⁸. Voor de nationalist²⁹, die unionistische milities met gerichte wapens op de muren zagen, waren de muurschilderingen bedreigend en demoraliserend van aard. Het was een herinnering aan bereidheid van de unionisten tot extreem geweld om hun status quo te verdedigen. Om de nationalist³⁰ te intimideren werden de verheerlijkingen van geweld strategisch geschilderd op muren waar de unionisten ze goed konden zien.

Afbeelding 1: Unionistische muurschildering in Noord Belfast, 1987. Een combinatie van een identiteitssymbool (de Rode Hand van Ulster) en een nadrukkelijke paramilitaire bedreiging: dat de UVF het recht heeft om alle republikeinse (oftewel nationalistische) doelwitten aan te vallen.

Bron: gefotografeerd door Tony Crowley. Copyright T. Crowley. Uit de Claremont University archiefcollectie Murals of Northern Ireland, <https://arks.claremont.edu/ark:15053/mni6cots31> (25 september 2024).

Tijdens The Troubles waren identiteitssymbolen een vast onderdeel van de muurschilderingen, maar dit intensiveerde in de jaren negentig. Unionistische identiteitssymboliek was echter voornamelijk bezig met wat de unionisten *niet* waren – Ierse katholieken. Deze afzetting vond haar uiting in een intense zelfidentificatie met zowel Groot-Brittannië als het protestantse geloof. Dit werd veroorzaakt door de openlijke uitdraging van Ierse etnisch-nationale identiteit en een onduidelijk Britse overheidsbeleid ten opzichte van Noord-Ierland.³⁰ Symbolen die voor de unionisten van speciaal belang waren om hun identiteit uit te dragen waren de Britse vlag, de *Red Hand of Ulster*, paramilitaire slogans en bovenal de Britse kroon.³¹ Voor de unionisten

waren de Britse vlag en de Red Hand van bijzonder symbolisch belang. De Britse vlag was een uiting van de sterke band met het Verenigd Koninkrijk en van zijn culturele dominantie.³² Aan de andere kant symboliseerde de Red Hand de binding van de unionisten met de regio. De Red Hand is een verwijzing naar Ierse mythologie en is nauw verbonden met de regio Ulster waar Noord-Ierland vrijwel geheel uit bestaat. Deze regionale symboliek werd ingezet om een nauwere verbinding met de lokale bevolking te vinden, met name arbeiders die weinig voelden voor afbeeldingen van de elite, zoals de Britse kroon. Door een beroep te doen op regionale identiteit konden unionisten zich ook verweren tegen nationalistische retoriek dat zij meer Engels dan 'Noord-Iers' waren.³³ Daarnaast intensiveerde halverwege de jaren tachtig de Ulsterthematiek op de muurschilderingen, grotendeels vanwege wat unionisten zagen als de afnemende Britse invloed in Noord-Ierland.³⁴

Ulster speelde in de culturele context een belangrijke rol voor de unionisten. Door de regionale uniciteit van Ulster aan te halen, zagen unionisten zichzelf namelijk ook weer als losstaand van de rest van Ierland. Ulster zou, volgens de unionisten, een unieke mix vormen tussen Britse, Ierse en protestantse culturen. Deze cultureel-religieuze mythe was bruikbaar om drie redenen: het stond toe dat Noord-Ierland zich los kon maken van de rest van het eiland en zich sterker kon binden aan Groot-Brittannië; het zorgde ervoor dat de verschillende vormen van protestantisme naast elkaar konden bestaan; en het marginaliseerde de katholiek-nationalistische zijde nog meer.³⁵

Internationalisme en martelaarschap – nationalistische muurschilderingen

De nationalistengingen lange tijd niet mee met de unionistische muurschilderingstraditie, grotendeels vanwege systematische economische discriminatie, waardoor nationalistengeen toegang hadden tot de materialen die nodig waren om muurschilderingen te creëren.³⁶ Hiernaast kregen de nationalistengook te kampen met wetgeving, die elke vorm van Ierse symboliek verbood. Ook was er sprake van institutioneel vandalisme als het ging om nationalistische muurschilderingen: overheidsmedewerkerreden 's nachts door de straten, en gooiden flessen of zakken met verf naar nationalistische muurschilderingen, zodat deze onherkenbaar zouden worden.³⁷

Dit veranderde na 1981, toen gevangengenomen PIRA-leden aan een hongerstaking begonnen. Een van de hongerstakers, een IRA-officier, vond dat er een enorme propagandacampagne moest komen om binnen- en buitenlandse steun te verzekeren.³⁸ Het resultaat van deze zogenoemde *Paint and Poster Campaign* was dat er een enorme output aan nationalistische muurschilderingen op de muren verscheen: onder andere om de omgekomen stakers te gedenken.³⁹ De eerste die zou sterven, Bobby Sands, werd overal in nationalistische wijken geëerd. Anders dan de unionisten, die gedurende de jaren tachtig steeds militantere en agressievere muurschilderingen zouden produceren, waren zulke symbolen van geweld niet heel prominent zichtbaar op nationalistische muren.⁴⁰ Nationalistische muurschilderingen hadden, naast paramilitarisme, ook nog andere thema's die op de muren prijken. Er zijn vijf hoofdthema's te onderscheiden in nationalistische muurschilderingen: de hongerstaking, 'martelaren' die stierven tijdens het conflict, internationale

Afbeelding 2: Deze nationalistische muurschildering in Noord-Belfast uit 1987 geeft een combinatie van vrijwel alle thema's weer. Links staat een citaat van Bobby Sands en de Ierse driekleur wordt prominent afgebeeld voor een IRA-paramilitair. Vooral opmerkelijk is de vandalisering van de schildering, door middel van 'paint bombing'. Of dit ook gedaan is door het Britse leger, of door unionistische burgers, is onduidelijk. Bron: gefotografeerd door Tony Crowley. Copyright T. Crowley. Uit de Claremont University archiefcollectie Murals of Northern Ireland, <https://arks.claremont.edu/ark:15053/mni3c9r301> (25 september 2024).

solidariteit met soortgelijke burgerrechtenbewegingen, identiteitssymboliek en (para-)militarisme.⁴¹

De hongerstakingen, met name die van Bobby Sands, zijn in de Noord-Ierse context niet weg te denken. De staking van Sands speelde enorm in op de nationalistische psyche, waar zijn hongerstaking mythische proporties kreeg die te vergelijken waren met een martelaarsdood. Sands' langzame dood sprak de Ierse nationalist onzettend aan.⁴² Niet alleen militante supporters van de nationalist werden hierdoor aangesproken, maar ook ogenschijnlijk 'neutrale' katholieken werden door de hongerstaking emotioneel betrokken.⁴³ Voor de nationalist was de analogie snel gemaakt: de gevangenneming van Sands en zijn medestanders stond symbool voor hoe de Britse staat Noord-Ierland gevangennam.⁴⁴ Velen zagen vooral religieuze overeenkomsten: in veel muurschilderingen verschenen afbeeldingen van de lijdensweg van de hongerstakers, waarbij een duidelijke vergelijking getrokken werd met de lijdensweg van Jezus.⁴⁵ Maar ook de politieke dimensie raakte betrokken met Sands. Buiten het partijkantoor van *Sinn Féin*, de nationalistische partij, staat namelijk een grote muurschildering van Bobby Sands. Leaders van Sinn Féin laten zichzelf graag interviewen voor het portret, waarschijnlijk om een vorm van continuïteit en martelaarschap te suggereren.

Een andere symbool van martelaarschap en strijd tegen de Britten is onder andere de Paasopstand van 1916, waarbij prominente opstandelingen ook groots uitgebeeld worden.⁴⁶ Gezien deze constante verwijzingen naar een heldhaftig verleden en het steeds terugkomend martelaarschap, is het

opvallend dat er voor de King Billyschilderingen geen tegengeluid kwam in de vorm van Jakobitische muurschilderingen. Kennelijk speelde Jacobus II geen enkele rol binnen Noord-Ierland, wat wellicht komt doordat hij geen onafhankelijkheidsstrijder was, maar ‘enkel’ een troonpretendent.⁴⁷

Een opmerkelijk verschil is de internationalisering van nationalistische muurschilderingen. Waar de unionisten zich eigenlijk alleen beriepen op het Verenigd Koninkrijk en intern militarisme, voelden nationalisten zich verbonden met een breed scala aan vrijheidsstrijders van over de hele wereld. Zoals eerder vermeld, was dit waarschijnlijk onderdeel van de *Paint and Poster Campaign*, bedoeld om internationale aandacht naar nationalistische onderdrukking te brengen. Zo verschenen er twee schilderingen in 1979 die betrekking hadden op de machtsgreep van de revolutionaire Sandinistas in Nicaragua, waarbij deze groepering gefeliciteerd werd met de overwinning.⁴⁸

Hier moet wel bij vermeld worden dat er geen enkele directe politieke verbinding was tussen de Sandinistas en de Ierse nationalist. Het was voornamelijk een eenzijdige liefdesrelatie, zoals de meeste internationale thema's die langskwamen in Noord-Ierland. De nationalist. voelden zich namelijk sterk en ideologisch verbonden met alle vormen van vrijheidsstrijd, in dit geval die van de Sandinista tegen de overheersing van de Verenigde Staten. Cuba, dat na Castro's revolutie eveneens een anti-Amerikaanse ideologie aanhing, kon ook rekenen op fervente steun op de muurschilderingen.⁴⁹ Ironisch genoeg, ondanks deze zelfidentificatie met anti-Amerikaanse groeperingen, waren het de Amerikanen die een van de meest actieve bondgenoten waren van de IRA. De *Irish Northern Aid Committee* (NORAI) werd in 1970 opgericht om financiële steun te bieden aan de nationalist. – het meeste van het geld werd gebruikt om wapens voor de IRA te kopen.⁵⁰

Ook Europese separatisten werden gekenmerkt als bondgenoten, zoals de Baskische *Euskadi Ta Askatasuna* (ETA). Er zijn minstens drie muurschilderingen te identificeren die een connectie met de ETA hebben.⁵¹

Afbeelding 3: Bobby Sands bereikte soms ook enkele unionistische schilderingen, maar dan vooral bedoeld als provocatie voor de nationalist. Deze schildering, gemaakt in Oost Belfast, 1981, is opvallend omdat ze minder uitbundig en decoratief is dan de meeste muurschilderingen. Bron: gefotografeerd door Tony Crowley. Copyright T. Crowley. Uit de Claremont University archiefcollectie Murals of Northern Ireland, <https://cdl.claremont.edu/digital/collection/mni/id/538/rec/6> (25 september 2024).

Vrijwel de meest prominente groepering die met regelmaat voorkwam op muurschilderingen was de *Palestine Liberation Organisation* (PLO), waar de IRA een sterk samenwerkingsverband mee had.⁵² Ook maken nationalistische muurschilderingen veelvuldig gebruik van afbeeldingen van internationale vrijheidsstrijders, van wie Ché Guevara een van de meest prominente is. Naast Guevara's algemene status als internationaal icoon voor rebellie waren zijn geschriften ook populair onder nationalistische gevangenen – onder wie de nog altijd verafgoede Bobby Sands. Hierdoor werd Sands op muurschilderingen naast Guevara geplaatst, vaak een boek van Guevara lezend, maar soms ook als een soort ideologische familielijn die teruggaat tot Lenin.⁵³

Net als de unionisten hadden de nationalisten een breed scala aan identiteitssymboliek. Natuurlijk gold de Ierse driekleur als een belangrijke en zeer openlijke uiting van de wens om zich bij de Republiek Ierland te voegen.⁵⁴ Tevens probeerden nationalistische strijders zich te verbinden met een heldhaftig verleden dat, anders dan bij de unionisten, niet terugging op de zeventiende eeuw, maar op de Paasopstand in 1916 en de Onafhankelijkheidsoorlog. Symbolen van de *Irish Citizens' Army* tijdens de Paasopstand, of de jeugdbrigade van de IRA, werden veelvuldig gereproduceerd op de muren. Een van de meest populaire Ierse symbolen was de feniks, vanwege zijn kracht om uit de as te herrijzen – net zoals hoe de nationalistische strijders zichzelf zagen in een onuitputtelijke vrijheidsstrijd tegen de Britse overheersing, ondanks sterke staatsrepressie.⁵⁵ Een interessant verschil met unionistische muurschilderingen is dat de nationalistische symbolen vaak in combinatie met alle andere genoemde thema's geschilderd werden, mede vanwege de institutionele repressie van zulke Ierse symbolen. Door de symbolen op muren te schilderen werden de straten in feite weer 'teruggenomen' door de Ieren.

Tot slot waren er, net als bij de unionisten, veelvuldig afbeeldingen van paramilitairen te zien. Eveneens werkte dit als een rekruteringsadvertentie, maar er kwamen ook veel Britse soldaten op muren van nationalistische strijders te staan. Als vijanden van de nationalistische strijders verschenen Britse troepen op de muren als kindermoordenaars of als overwonnen vijanden. Ook werden Britse soldaten afgebeeld als verward in een enorme uitputtingsstrijd waar geen eind aan kwam. Dit was vermoedelijk om Britse soldaten die aanwezig waren in Noord-Ierland te demotiveren. Daarnaast was er net als bij de unionisten een breed scala aan paramilitairen die op de muren prijken. Deze afbeeldingen dienden om de binding met de eigen gemeenschap te versterken en om de unionisten uit te lokken, gezien deze muurschilderingen ook weer op de grenzen van de nationalistische en unionistische wijken verschenen.⁵⁶

Oranje tegen groen – vergelijking met Oranjemarsen

Net zoals bij veel problemen tussen Ieren en Engelsen hadden de Oranjemarsen hun oorsprong in de strijd tussen Willem III en Jacobus II. De protestants-Engelse middenklasse, die haar vooraanstaande positie te danken had aan de militaire overwinningen van Willem III, formeerde in 1795 de zogenoemde *Orange Order* als antikatholieke gemeenschap.⁵⁷ Van oorsprong was de Order opgericht door protestantse wevers, met als doel de katholieke wevers systematisch uit te sluiten.⁵⁸ De link met Willem III was snel gelegd, gezien zijn titel als Prins van Oranje.⁵⁹ De Orangistische overwinning werd dan ook groots gevierd door middel van parades, banketten en vreugdevuren.⁶⁰ Deze

parades waren zeker niet vreedzaam en waren ook bijzonder uitlokkend voor de katholiek-Ierse onderklasse. Zo ging de Oranjemars van 1849 van Rathfriland naar Tollymore Park langs vele katholieke dorpen, wat leidde tot enkele schermutselingen en vijftig doden.⁶¹

De Oranjemarsen hadden, net zoals bij de eerste muurschilderingen, een bijzonder elitair en historisch georiënteerde uitstraling. De parades waren handig voor de politieke elite om zo een band op te bouwen met de arbeidersklasse, en om hun eigen loyaliteit vis-à-vis Brits beleid aan te tonen.⁶² Dit veranderde naarmate The Troubles vorderde, aangezien de Orange Order haar connectie met de politieke macht verloor nadat Westminster de directe macht overnam. Parades veranderden van staatsritueel tot unionistisch groepsgebruik. Hierdoor kwam de regie sterker te liggen bij de arbeidersklasse en werden paramilitaire muziekkorpsen een vast onderdeel van de parades.⁶³ Hetzelfde gebeurde bij de unionistische muurschilderingen vanaf de jaren tachtig, die zoals al eerder genoemd militanter van aard werden. Aangezien de unionistische arbeiders tegen die tijd het idee hadden dat hun maatschappelijke zorgen niet gehoord werden door de regering, keerden vele unionistische arbeiderswijken zich tot paramilitaire organisaties. Hierdoor werden muurschilderingen, net als de parades, meer paramilitair van aard en kwam de nadruk minder te liggen op historische gebeurtenissen.⁶⁴

Na de aankondiging van een staakt-het-vuren in 1995 bracht het tegengaan van unionistische parades een nieuwe manier van nationalistisch activisme. Tegenparades, sit-downprotesten of simpele vechtpartijen: de nationalistenvrokken alles uit de kast om de vele Oranjeparades te voorkomen of te verhinderen.⁶⁵ Dit is opmerkelijk, omdat zij niet op dezelfde wijze trachtten om unionistische muurschilderingen aan te pakken. Daarentegen werden hun eigen nationalistische muurschilderingen, zoals hierboven al vermeld, wel systematisch ge vandaliseerd door unionisten en Britse soldaten. Een reden hiervoor is wellicht dat, alhoewel de muurschilderingen voornamelijk gebruikt werden als ideologische symboolpolitiek, het belangrijkste verschil de locatie van deze symboliek was. Muurschilderingen werden dan wel op muren geplaatst waar ze zichtbaar waren voor beide politieke zijden, maar zelden in de wijken van het andere kamp. Nationalistische en unionistische wijken waren dan ook 'no-go zones' voor elkaar. De tijd nemen om in een nationalistische wijk een muurschildering te maken zou voor een unionist praktisch zelfmoord zijn. Dat unionisten de muurschilderingen wel vandaliseerden was omdat zij zich gesterkt voelden door de wet – die immers Ierse culturele symbolen verbood – en door de aanwezigheid van de Britse soldaten en politie. Maar de Oranjemarsen, waarbij vele unionisten wel die wijkgrenzen overgingen, waren een duidelijke breuk met de onofficiële territoriale afspraken, wat dan weer leidde tot een sterke nationalistische reactie.⁶⁶

Conclusie

De Noord-Ierse muurschilderingen speelden lange tijd een belangrijke rol in het cultureel-politieke leven. Ze waren een symbool voor zowel de ideologische als fysieke afbakeningen en conflicten tussen unionisten en nationalistenv, en tekenden de Noord-Ierse steden dus als symbolen van The Troubles. Ondanks de vele verschillen tussen de soorten schilderingen, van de unionistische King Billy's tot de nationalistische hongerstakingen Christusbeelden, hadden

beide groepen wel één grote overeenkomst: de verheerlijking van excessief geweld. Om de andere zijde te bedreigen en zich onveilig te laten voelen, werden paramilitairen op muren geschilderd, vaak naast bedreigende leuzen of afbeeldingen van de eindeloze strijd tegen elkaar.

Dit artikel is slechts beknopt ingegaan op de parades in Noord-Ierland, waarbij nationalistische parades geheel overgeslagen werden. Dit is deels omdat er al veel literatuur bestaat over deze parades, al helemaal de Oranjemarsen. Toch is er genoeg ruimte voor een vervolgonderzoek. De internationale band, waar al naar verwezen is, kan gebruikt worden om te onderzoeken of soortgelijke separatistische bewegingen dezelfde vormen van ideologische uiting vonden. Maakten de ETA of PLO ook gebruik van muurschilderingen of parades om hun politieke ideologie uit te dragen? Zijn er vergelijkingen te vinden met de soorten thema's die voorkwamen en speelde de strijd van de nationalisten in hun eigen samenlevingen ook een prominente rol?

Hoewel de meeste muurschilderingen vandaag de dag 'slechts' toeristische attracties van het verleden zijn, is hetzelfde niet te zeggen over de Oranjemarsen. Tot op de dag van vandaag wordt *The Twelfth* nog gevierd door unionisten en zijn er strikte regels nodig om beide groepen uit elkaar te houden.⁶⁷ Ook de muren zijn nog niet vrij van partijdigheid; nog steeds verschijnen er nieuwe afbeeldingen van beide zijden. De strijd om de openbare ruimte tussen unionisten en nationalisten is nog lang niet opgelost. Zelfs al zouden de muren niet meer staan, het conflict tussen unionisten en nationalisten zal ongetwijfeld blijven.

Timo Vlieger studeert British Studies aan de Humboldt-Universität zu Berlin, waar hij zich richt op Britse en internationale politiek, geschiedenis en rechten. Aan de Universiteit van Amsterdam specialiseerde hij zich in erfgoedkunde en koningshuisgeschiedenis.

Eindnoten

- 1 Een groot gedeelte van dit artikel vond een basis als een van de posters die geproduceerd is als onderdeel van de Legacies of Empiretentoonstelling bij de Lange Nacht der Wetenschappen aan de Humboldt-Universität zu Berlin (22 juni, 2024), waarvan de auteur het tentoonstellingshoofd en onderzoeksleider was. Ook speciale dank aan J.J. Oosterhuis, wiens aanmoediging en steun leidde tot de totstandkoming van het artikel.
- 2 L. Smithey, *Unionists, loyalists and conflict transformation in Northern Ireland* (Oxford 2011) 78-79; M. Leonard, *Teens and territory in 'post-conflict' Belfast: if walls could talk* (Manchester 2017) 57.
- 3 G. Goalwin, 'The art of war: instability, insecurity and ideological imagery in Northern Ireland's political murals, 1979-1998', *International journal of politics, culture, and society* 26 (2013) 189-215, aldaar 194; J. Tonge, *Northern Ireland: conflict and change* (Oxon 2002) 109.
- 4 Leonard, *Teens and territory in 'post-conflict' Belfast*, 74-75.
- 5 Smithey, *Unionists, loyalists and conflict transformation in Northern Ireland*, 80.
- 6 T. Crowley, 'Reading republican murals in Northern Ireland: archiving and meaning-making', *Studi Irlandesi* 12 (2022) 87-117, aldaar 91.
- 7 Zoals geciteerd in J.S. Blake, *Contentious rituals: parading the nation in Northern Ireland* (Oxford 2019) 30.
- 8 C. Mitchell, *Religion, identity and politics in Northern Ireland: boundaries of belonging and belief* (Aldershot 2005) 5.
- 9 J. Ruane en J. Todd, *The dynamics of conflict in Northern Ireland: power, conflict and emancipation* (Cambridge 2000) 16-17, 22-29.
- 10 J.D. Brewer en G.I. Higgins, *Anti-Catholicism in Northern Ireland, 1600-1998: the mote and the beam* (Londen 1998) 15.
- 11 Voor de leesbaarheid zal de gehanteerde terminologie voor dit artikel uitsluitend 'nationalisten' en 'unionisten' zijn, alhoewel 'republikeins' en 'loyalistisch', of 'katholiek' en 'protestants' ook door velen gebruikt worden, en ook voor een enorme diversiteit aan verscheidene ideologische overtuigingen staan. Ter simplificatie worden deze groeperingen slechts in een dualistisch licht gezien, gezien er ook veel overlap was tussen unionisten, loyalisten en protestanten, en republikeinen, katholieken en nationalisten.
- 12 C. Kinealy, *War and peace: Ireland since the 1960s* (Londen 2010) 35.
- 13 Er is een breed scala aan organisaties die zichzelf IRA noemden of zo bekend stonden. Van de Provisional IRA tot de Official IRA, de Continuity IRA of de Real IRA. Voor de leesbaarheid wordt er enkel 'IRA' of 'nationalistische paramilitairen' gebruikt.
- 14 D. G. Boyce, *The Irish question and British politics, 1868-1996* (Londen 1996) 113-114.
- 15 M. Simone-Charteris, 'State intervention in re-imagining Northern Ireland's political murals. Implications for tourism and the communities', in J. Skinner en L. Joliffe (reds.) *Murals and tourism: heritage, politics and identity* (Londen 2016) 217-235, aldaar 218.
- 16 Smithey, *Unionists, loyalists and conflict transformation in Northern Ireland*, 79.
- 17 Simone-Charteris, 'State intervention in re-imagining Northern Ireland's political murals', 217.
- 18 Crowley, 'Reading republican murals', 90.
- 19 Goalwin, 'The art of war', 199.
- 20 'King Billy' wordt in dit artikel los gezien van Willem III en geldt als de representatie van de mythologische held van de protestantse unionisten.
- 21 J. Fargueson, *Visualising protestant monarchy: ceremony, art and politics after the Glorious Revolution (1689-1714)* (Suffolk 2021) 52-53.
- 22 B. Rolston, 'The war of the walls: political murals in Northern Ireland', *Museum international* 56:3 (2004) 38-45, aldaar 39.
- 23 Rolston, 'The war of the walls', 40.
- 24 Goalwin, 'The art of war', 200-201.

- 25 Smithey, *Unionists, loyalists and conflict transformation in Northern Ireland*, 79.
- 26 A. O'Day (red.), *Terrorism's laboratory: the case of Northern Ireland* (Aldershot 1995) 31.
- 27 B. Rolston, 'Re-imagining: mural painting and the state in Northern Ireland', *International journal of cultural studies* 15:5 (2012) 447-466, aldaar 450.
- 28 Leonard, *Teens and territory in 'post-conflict' Belfast*, 71-72.
- 29 Goalwin, 'The art of war', 202.
- 30 H. Jarrett, *Peace and ethnic identity in Northern Ireland: consociational power sharing and conflict management* (Oxon 2018) 21.
- 31 Idem, 26.
- 32 Goalwin, 'The art of war', 202.
- 33 Smithey, *Unionists, loyalists and conflict transformation in Northern Ireland*, 79-80.
- 34 Jarret, *Peace and ethnic identity in Northern Ireland*, 28.
- 35 Protestantisme is een paraplueterm voor een breed scala aan verschillende afsplitsingen. In Noord-Ierland zijn deze onder andere Schotse presbyterianen, de Engelse anglicanen en Ierse methodisten, elk met hun eigen tradities en gebruiken. Ruane en Todd, *The dynamics of conflict in Northern Ireland*, 179.
- 36 Muurschilderingen werden gemaakt van verf en andere materialen die afkomstig waren uit de scheepswerf van Belfast. Nationalisten mochten daar niet werken en hadden dus geen toegang hiertoe. Doorgaans waren zij ook te arm om de materialen zelf te kopen. Goalwin, 'The art of war', 198.
- 37 Rolston, 'Re-imagining', 450.
- 38 Crowley, 'Reading republican murals', 91.
- 39 Ibidem.
- 40 Rolston, 'The war on the walls', 42.
- 41 Goalwin, 'The art of war', 205-206.
- 42 O'Day, *Terrorism's laboratory*, 20.
- 43 Ibidem.
- 44 Ruane en Todd, *The dynamics of conflict in Northern Ireland*, 111.
- 45 Ibidem.
- 46 Rolston, 'The war on the walls', 42.
- 47 Als Jacobus II zijn strijd met Willem III had gewonnen, was Ierland alsnog onder Engels/Britse heerschappij geweest, maar dan simpelweg onder zijn heerschappij. Dit is natuurlijk niet in lijn met de nationalistische afsplitsingsgedachte.
- 48 B. Rolston, "'The brothers on the walls': international solidarity and Irish political murals', *Journal of black studies* 39:3 (2009) 446-470, aldaar 456.
- 49 Goalwin, 'The art of war', 208.
- 50 Ruane en Todd, *The dynamics of conflict in Northern Ireland*, 273.
- 51 Rolston, 'The brothers on the walls', 456.
- 52 Goalwin, 'The art of war', 209.
- 53 Rolston, 'The brothers on the walls', 460.
- 54 Goalwin, 'The art of war', 209.
- 55 Idem, 210.
- 56 Ibidem.
- 57 Tonge, *Northern Ireland*, 5.
- 58 H. Patterson en E. Kaufmann (reds.), *Unionism and Orangeism in Northern Ireland since 1945: the decline of the loyal family* (Manchester 2007) 5.
- 59 Orangisme is in deze context niet te verwarren met het Nederlands Orangisme, dat voornamelijk bedoeld wordt als zeventiende-eeuwse prinsgezindheid of hedendaags monarchisme.
- 60 Blake, *Contentious rituals*, 31.
- 61 Brewer en Higgins, *Anti-Catholicism*, 66.

INTERVIEW

GAZA EN OEKRAÏNE: MET OLAF KOENS

Joost Oosterhuis en Krijn Korsman

Op een zonnige donderdagochtend spraken *Skript*-redacteuren Joost Oosterhuis en Krijn Korsman af met journalist en correspondent Olaf Koens (1985) op de zolder van het Bushuis. Koens is vooral bekend door zijn boek *Alle Oekraïners die ik ken* (2022) en zijn werk als Midden-Oosten- en Rusland-correspondent bij *RTL Nieuws*. Hoewel Koens van huis uit geen historicus is, leek het ons interessant om met hem in gesprek te gaan over deze hartverscheurende, doch historische, gebeurtenissen. Wat volgde was een fascinerend gesprek van twee uur lang waarin de oorlog in Oekraïne en het conflict in Gaza uitgebreid aan bod kwamen.

De expert

Wanneer we contact opnemen met Olaf Koens en ons themanummer aan hem uitleggen, geeft hij meteen aan geen expert te zijn: ‘niet wat Rusland en Oekraïne betreft en zeker niet wat het Midden-Oosten betreft.’ Dit vinden wij tamelijk opmerkelijk, omdat hij in beide regio’s jaren correspondent is geweest. Als wij stellen dat een studie niet per definitie bepalend is of iemand een expert is, beaamt hij dit wel. Volgens Koens maakt het in feite ook niet uit, maar hij vindt de titel expert alsnog problematisch:

Journalistiek is een vrij beroep; als je journalist wil zijn dan ben je dat. Net zoals schrijver, wanneer je een boek schrijft. Deze titels kan ik mijzelf aanmeten, maar expert is een lastige. Dan moet je dingen duiden en ik weet heel veel gewoon niet. Vaak worden experts ook geacht voorspellingen te doen en in essentie kan ik dat niet. Ik kan best een paar lijnen uitzetten en denken wat er gaat gebeuren op basis van wat ik hoor en zie, maar dat is helemaal geen exacte wetenschap.

Koens verwacht dat experts voorspellingen doen en dat die ook kloppen. Hij rekent zichzelf bijvoorbeeld aan dat hij de oorlog in Oekraïne niet zag aankomen. Als expert had hij dan ontslag moeten nemen, ook al zagen deskundigen als Rob de Wijk de oorlog ook niet aankomen. Hierop concluderen we dat dit soort voorspellingen eigenlijk een beetje absurd zijn. Historici zijn bijvoorbeeld vaak huiverig om voorspellingen te maken, omdat menselijke acties juist heel onvoorspelbaar en standplaatsgebonden zijn.

Toch worden allerlei voorspellingen voor de toekomst in andere vakgebieden wel gedaan. Ergens geeft dit ook een vorm van houvast in

Olaf Koens, foto door Ilja Keizer

een wereld die snel verandert, maar vaak kloppen de voorspellingen niet volledig of helemaal niet. De trendwatchers worden vaak verrast door onverwachte gebeurtenissen die tegen trends ingaan. Zo volgt nu op een periode van verregerende mondialisering een steeds grotere populistische en nationalistische tegenstroming. Hieruit blijkt toch maar weer dat menselijke acties inherent onvoorspelbaar zijn. Hierop concludeert Koens grappend dat dit misschien ook de waarde van een expert aantoont.

Oekraïne en Gaza

Ondanks Koens' huiverigheid zichzelf expert te noemen, spat zijn kennis van zowel Oekraïne als Gaza er meteen vanaf. Tijdens het gesprek stelt hij allerlei verschillende aspecten van deze conflicten aan de kaak. Als wij hem uitleggen waarom *Skript* voor het thema 'landjepik' had gekozen, merkt hij op dat de vergelijking tussen het conflict Israël-Palestina en de oorlog in Oekraïne geen juiste is:

Het is een interessante vergelijking als je er sec naar kijkt. Landsgrenzen verschuiven: Rusland annexeert een gebied en voert oorlog en Israël doet dat in feite ook, maar die twee conflicten hebben een totaal andere achtergrond en dynamiek. De oorlog wordt ook op een hele andere manier beleefd. Wat ik interessant vind, is hoe de rest van de wereld daarop reageert. De conflicten zijn niet te vergelijken, maar de reacties van onze politici, en dus het Westen, wel.

Westerse landen hebben hier heel verschillend op gereageerd, aldus Koens. 'Toen Poetin begon met het bombarderen van ziekenhuizen, werd daar vanuit het Westen schande van gesproken. We klommen als het ware op een *moral high horse* en stelden dat dit soort acties echt niet konden.' Hier plaatst Koens twee kanttekeningen bij. De eerste is dat het bombarderen van ziekenhuizen in Syrië ook al plaatsvond, maar dat we dat collectief enigszins zijn vergeten. Poetin ging dwars over de rode lijn die destijds door het Westen werd getrokken, waardoor hij nu dacht er ook wel mee weg te komen.

Nu, anderhalf tot twee jaar later, worden er weer ziekenhuizen gebombardeerd, maar dan in de Gazastrook. De mensen die op de *moral high horse* zaten moeten nu met heel veel moeite uitleggen dat als je het oorlogsrecht net iets anders leest, het wel mag.

Koens benadrukt dat het 'toegestaan' is een aanval te plegen als er mogelijkermits militaire infrastructuur onder een ziekenhuis zit, met als gevolg dat ieder ziekenhuis in de Gazastrook met de grond gelijk is gemaakt. 'De vergelijking tussen Oekraïne en Gaza slaat nergens op, maar hoe politici hier zo verschillend op reageren is tekenend.'

Gaza

Het verschil in de reacties op deze oorlogsmisdaden heeft volgens Koens te maken met de ontstaansgeschiedenis van Israël. Het land is immers ontstaan

als direct gevolg van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. Hoewel het een Brits mandaatgebied was, heeft het Westen besloten om daar een Joodse staat te stichten.

Het Westen, als in de grootmachten van toen, heeft Israël gecreëerd en daarom voelen we een bepaalde verbintenis met het land. Israël voelt deze verbintenis helemaal niet meer; zij hebben zich het land toegeëigend, dat is nu hun eigen land.

Dit gevoel van verantwoordelijkheid of verbinding is met Oekraïne nauwelijks aanwezig. Het Westen hoopt natuurlijk wel dat Oekraïne wint, of op zijn minst niet verliest, maar voelt zich desondanks minder verantwoordelijk voor het voortbestaan van de Oekraïense staat. Het is namelijk geen Westerse creatie, maar een land dat uit de voormalige Sovjet-Unie was voortgekomen.

Waar Koens vooral mee worstelt, is hoe Israël zelf omgaat met korte- en langetermijndenken:

Op de korte termijn lijkt het misschien wel een goed idee om half Libanon plat te bombarderen, want dan neem je de dreiging van Hezbollah weg. Op de korte termijn is het misschien ook gunstig om de Gazastrook zo goed als van de kaart te vegen. Misschien slaat dat ergens op, want je hebt dan inderdaad afgerekend met Hamas.

Los van het feit dat deze aanvallen hebben geleid tot het tragische verlies van heel veel mensenlevens, stoort Koens zich ook aan het gebrek aan langetermijndenken. 'Als we iets leren van de geschiedenis, met name in het Midden-Oosten, is dat als je een probleem negeert of vernietigt, het altijd erger terugkomt.' Koens noemt als voorbeeld de milities in Irak, die in verzet kwamen tegen de Amerikaanse bezetting, maar later werden opgeslokt door IS. De vraag die hij zichzelf nu vaak stelt, is: 'Wat komt er na Hamas?' Wanneer wij vragen of het überhaupt mogelijk is om Hamas definitief te verslaan, reageert Koens vrij stellig:

Nee, *no way*. Het is bijna onmogelijk om een gebied te bezetten en daar een bepaalde organisatie uit te schakelen. Die gaan dan ondergronds en zullen terroristische aanslagen blijven plegen en zich verzetten tegen een bezetting.

Koens benadrukt ook het aantal kinderen dat hun ouders is verloren. Sommigen van hen zullen dat in de toekomst willen wreken, waardoor het geweld tussen beide partijen blijft doorgaan als een vicieuze cirkel. 'Uiteindelijk gaat dit conflict om land en, tenzij je dat heel netjes deelt, is het moeilijk op te lossen.'

Tegelijkertijd merkt Koens dat hijzelf steeds meer de term apartheid is gaan gebruiken om de positie van Palestijnen binnen Israël te definiëren. Een aantal jaar geleden zou hij dat niet zo snel hebben gedaan, maar toen bedacht hij zich dat het eigenlijk ook raar is dat we Palestina nog steeds vaak aanduiden als 'de Palestijnse gebieden'. Dit ontnemt toch een stukje *agency*.

Het is geen makkelijk woord en het is erg beladen, maar ik ben het wel gaan gebruiken, omdat ik geen enkele reden zie om het niet te gebruiken. Palestijnen zijn heel erg beperkt in hun bewegingsvrijheid. Mijn vrouw is joods, waardoor mijn Nederlandse kinderen in Israël meer rechten hebben dan de Palestijnen die er vandaan komen. Dat is toch absurd?

Geopolitieke dimensies

De geopolitieke dimensies van het conflict in Gaza zijn ook van groot belang. Israël heeft de laatste jaren immers contacten met Midden-Oosterse landen genormaliseerd. Zo heeft Israël door de bemiddeling van de Verenigde Staten onder Trump zich verzoend met voormalige vijanden Saudi-Arabië, Jordanië en de Emiraten. Deze landen hebben in het verleden de Palestijnen gesteund, maar nu hoor je eigenlijk weinig kritiek vanuit Riyadh, Amman en Abu Dhabi. Volgens Koens heeft dit twee belangrijke redenen. De eerste is dat deze normalisering in contacten tussen Israël en meerdere Arabische landen het gevolg is van de dreiging die Iran vormt. Saudi-Arabië heeft immers een even slechte relatie met Iran als Israël. Het tweede, en belangrijkste, punt is dat de solidariteit met de Palestijnen binnen de Arabische wereld nihil is. Deze was altijd in woord en niet in daad, aldus Koens.

Het idee dat de rest van de Arabische wereld het opneemt voor de Palestijnen klopt niet. Een land als Libanon heeft een hele grote Palestijnse minderheid die ze met liefde onderdrukken. Dat hebben ze gemeen met Israël. Syrië heeft eveneens een grote Palestijnse minderheid die ze met liefde keihard onderdrukken, zoals ze hebben gedaan tijdens de oorlog met hulp van Hezbollah. Ze zijn minderheden in veel gebieden en worden vaak arm gehouden, zoals in Jordanië bijvoorbeeld ook gebeurt. Zo gaat het op een aantal andere plekken ook. Palestijnen zijn niet per se geliefd.

Volgens Koens is het niet waarschijnlijk dat de houding van Arabische landen gaat veranderen. Een belangrijkere ontwikkeling is dat het Westen niet meer serieus wordt genomen, omdat zij het conflict in Gaza laten gebeuren.

De gevolgen van de situatie in Gaza reiken verder dan de vraag of Arabische landen zich het lot van de Palestijnen aantrekken. Zij zien dat het Westen echt niets meer te zeggen heeft in de regio en dat breidt zich uit naar de rest van wat wij het Mondiale Zuiden noemen.

Oekraïne

De invasie van Oekraïne duurt inmiddels al bijna drie jaar en er lijkt voorlopig geen einde aan te komen. Ondanks de grote verliezen aan de Russische zijde lijkt er nog geen verzet tegen de oorlog te zijn. Koens wijdt dit aan de houding die de Russen hebben aangenomen sinds deze oorlog is begonnen. Ze zijn niet per se voor de oorlog, maar willen hem ook niet verliezen.

Russen zijn zich er wel degelijk van bewust dat er een oorlog gaande is, maar dat die ook grote gevolgen kan hebben. Als Rusland verliest en herstelbetaling moet doen, dan zal de economie daar pakweg veertig jaar onder lijden en dat willen de meeste Russen niet.

Toch heerst hier ook een zekere tegenstrijdigheid. Rusland heeft immers een steeds nijpender tekort aan mankracht, zoals blijkt uit de recente inzet van Noord-Koreaanse troepen, maar toch weigert het Kremlin een mobilisatie af te kondigen. Voor Oekraïne wordt de oorlog ook steeds moeilijker om voort te zetten. Zelensky huilt namelijk om meer dienstplichtigen op te roepen en het leger kampt nog steeds met munitietekorten. Bovendien heeft Trump zojuist de presidentsverkiezingen gewonnen, wat voor Oekraïne grote gevolgen zal hebben.

Microjournalistiek in een tijd van grote conflicten en analyses

Koens heeft het iets minder met de grote lijnen, de grote narratieven en verklaringen die in veel media uit de doeken worden gedaan, die doen alsof de oorlog in Oekraïne onvermijdelijk was. Wanneer we Koens het boek *De macht van het verleden* (2022) laten zien van Ivo van de Wijdeven, over hoe politieke leiders geschiedenis gebruiken in hun politieke retoriek, reageert Koens met interesse en scepsis. 'Ik weet niet of Poetin oprecht van geschiedenis houdt,' zegt hij wanneer hij die bewering op de achterkant van de kaft leest. 'Ja, hij haalt veel uit de geschiedenis in rare gedachtecronkels aan, maar ik weet niet of hij ook echt van geschiedenis houdt.' Koens vindt de gedachte en filosofie achter zulke uitspraken interessanter. Het spreekt van een obsessie van media en experts om Vladimir Poetin te begrijpen, omdat we dan wellicht Rusland beter kunnen begrijpen. Volgens Koens is dit echter een doodlopende weg. Je kan niet een heel land begrijpen aan de hand van één persoon. Een land is in de werkelijkheid veel gelaagder. 'Vladimir Poetin is irrelevant. Rusland is een piramidestructuur: die staat met de brede kant onder; als je de top eraf haalt stort hij niet in.' Rusland is een diep corrupt land, mede gefaciliteerd door het Westen. Zolang dat in stand blijft, zal er niks veranderen volgens Koens.

Dat systeem had niet zo hoeven zijn, benadrukt Koens. Tussen 1991 en nu had Rusland heel anders kunnen zijn. Er had een volwaardige middenklasse kunnen ontstaan die politieke eisen had kunnen stellen. Wellicht als het Westen de kleptocratie (regering der dieven) niet had gefaciliteerd door veel oligarchen paspoorten te geven en ze te laten investeren in Europa, had Rusland er nu anders uitgezien. Het is een gedachte die nog steeds door Koens' hoofd spookt. Dat idee van contingentie bestaat ook niet in de media, daar wordt de oorlog vaak afgebeeld als iets onvermijdelijks, een natuurlijk gevolg van de historische ontwikkelingen. Het is een manier van kijken die Koens stoort:

Als je terugkijkt, dan is het allemaal compleet logisch, maar dat is het op het moment zelf helemaal niet geweest; het diffuse van het heden is ook toepasbaar op het verleden. Je hoort vaak: Vladimir Poetin wil het Russische Rijk of de Sovjet-Unie herstellen. Dat zou nu inderdaad zo kunnen zijn,

maar dan vergeet je wel dat Poetin in 2001 serieus overwogen heeft om lid van de NAVO te worden, dat het ook allemaal een andere kant op had kunnen gaan. In boeken over twintig jaar wordt de oorlog in Oekraïne als een voldongen feit neergezet, terwijl dat niet zo was.

Het is een dilemma dat ons als historici zeer vertrouwd is. Politiek duiders en journalisten proberen net als historici ontwikkelingen te verklaren, maar lopen daarbij het gevaar geschiedenis te presenteren als een haast deterministisch proces. Er is weinig plek voor de mogelijkheid dat ontwikkelingen anders hadden kunnen lopen, terwijl dat besef zelf wel degelijk aanwezig was bij de mensen die deze ontwikkelingen meemaakten.

Koens heeft meer op met de verhalen van mensen, de kleine schaal die frequenter figureert in literatuur. Hij schreef een boek in die stijl, *Alle Oekraïners die ik ken* (2022), waarin de levensverhalen van vele Oekraïners en hun oorlogservaringen beschreven worden. Volgens de kaft kwam Koens op dit idee in een overvolle evacuatie trein, maar de echte Koens deelt geamuseerd: ‘Je weet dat je hetgeen op de kaft staat nooit moet vertrouwen, hè?’ In de werkelijkheid zat Koens in het vliegtuig uit Israël toen de Russische invasie van Oekraïne begon. Koens’ telefoon moest op vliegtuigstand en op dat moment, toen hij onbereikbaar was, ging Koens zich zorgen maken over alle familie, kennissen en vrienden die hij had in Oekraïne.

Je spreekt als journalist ontzettend veel mensen, maar zeker voor televisie kan dat heel vluchtig zijn. Toen ik in het vliegtuig zat, heb ik al die mensen een bericht ingepland en mezelf voorgenomen om met hen contact te blijven houden, ook met de mensen die ik nog in Oekraïne zou gaan leren kennen.

Via al die mensen heeft Koens veel verschillende kanten van de oorlog gezien. Zo sprak hij mensen die moesten vluchten of zelfs zijn overleden, maar ook mensen die het beter kregen door de oorlog. Zo was er een jongen die leed aan leukemie en in Oekraïne kon men weinig voor hem betekenen. Door de oorlog moest de jongen geëvacueerd worden. Zo kwam hij in Duitsland terecht waar de artsen hem wel konden genezen. Hetzelfde geldt voor de oorlog in Israël. Veel van de plekken die Hamas aanviel op 7 oktober 2023 waren plekken waar Koens zelf was geweest en waar hij mensen heeft gesproken. ‘Hoe plat de journalistiek soms kan zijn, ik vind wel een van de meest waardevolle dingen in mijn werk dat je soms bij mensen terugkomt en dan ziet hoe ontwikkelingen die mensen beïnvloeden.’

De vele grote analyses gelooft Koens wel. Het zijn de mensen en vooral de tegenstrijdigheden die zichtbaar zijn op die kleinere schaal die hem interesseren:

Het diffuse, het ongepolijste [van die tegenstellingen] vind ik veel mooier dan van het schetsen van een grotere lijn. Het risico daarvan is dat je verzandt, dat je zonder enige moraal naar dingen kijkt, dat een rode lijn uitblijft. Maar ik vind toch dat grijze gebied ‘interessanter’.

Op de opmerking dat Koens, als hij geschiedenis had gestudeerd, een microhistoricus zou zijn moet de verslaggever geamuseerd lachen. ‘Ben ik dan een microjournalist? Vind ik niet slecht; *I’ll take it.*’

Olaf Koens is schrijver en journalist. Hij woont in Brussel en werkt momenteel als Rusland-correspondent voor *RTL Nieuws*. Voor zijn journalistieke werk werd hij in 2015 uitgeroepen tot journalist van het jaar. Van zijn hand verschenen eerder twee boeken over zijn tijd als correspondent in Rusland: *Koorddanses in de Kaukasus* (2011) en *Oorlog en kermis*. In 2019 verscheen zijn verhalenbundel *Paarden vliegen businessclass* en in 2022 *Alle Oekraïners die ik ken (en een paar van wie ik alleen maar gehoord heb)*.

INTERVIEW

GENTRIFICATIE IN AMSTERDAM:

MAKEN HIPPIES, YUPPEN EN DE HAVERMELKELITE ZICH SCHULDIG AAN 'LANDJEPIK'?

Roos Nolten en Pim Storm

Landjepik kent vele vormen, plekken, tijden en actoren. Het kan geschieden via militaire of economische middelen, maar kan het ook subtieler plaatsvinden — en wellicht zelfs zonder kwade bedoelingen?

De inwoners van Amsterdam hebben hun stad in de afgelopen decennia enorm zien veranderen. Voor velen zijn woningen inmiddels onbetaalbaar geworden en veel van de bruine kroegen die ze bezochten hebben plaatsgemaakt voor hippe barretjes waar je voor een glas wijn doorgaans acht euro neerlegt. Deze veranderingen zijn kenmerkend voor gentrificatie, een begrip dat bij velen woede oproept. In het artikel 'From hippies to yuppies' (2022) onderzoeken Tim Verlaan en Aimée Albers de gentrificatie in de Amsterdamse Jordaan en De Pijp tussen de jaren 1960-1990. De door hen gehanteerde definitie van gentrificatie luidt: 'de transformatie van een centraal in de stad gelegen arbeiders- of "lege" buurt tot een wijk voor de middenklasse met woon- en/of werkfuncties.' Kan gentrificatie

Tim Verlaan

dan als een vorm van landjepik worden gezien? Hoe moeten we duiding geven aan de op VanMoof rijdende, havermelk drinkende jongvolwassenen in de voormalige Amsterdamse arbeidersbuurten? We vroegen het aan Tim Verlaan, universitair docent verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij onderzoek doet naar de sociaaleconomische, politieke en culturele geschiedenis van West-Europese steden.

Een historisch perspectief

De term gentrificatie is in 1964 geïntroduceerd door socioloog Ruth Glass. Zij wilde destijds de transformatie beschrijven van Londense Victoriaanse arbeidershuizen naar middenklaswoningen, die zich indertijd voltrok. Het leeuwendeel van het onderzoek naar gentrificatie is, in de voetsporen van Glass, verricht door sociologen en sociaalgeografen. Toch is het volgens Verlaan van belang dat ook historici zich ontfermen over het onderwerp. Verlaan verwijt sociale wetenschappers een kort geheugen: zij zijn vooral geïnteresseerd in het hier en nu. Ze verwijzen weliswaar naar bepaalde beslissingen uit het verleden die het heden beïnvloeden, maar laten dit verleden vaak pas ergens aan het einde van de twintigste eeuw beginnen. Volgens Verlaan moet dit dominante beginpunt van gentrificatie verschoven worden: het onderzoek dat hij met Albers uitvoerde, toont aan dat de Jordaan en De Pijp in de jaren 1960 al onderhevig waren aan transformatie.

Voor een mediëvist of oudheidkundige zet deze toevoeging van een paar decennia wellicht alsnog weinig zoden aan de dijk. Verlaan erkent dat gentrificatie, met een kritische bril, tevens in vroegere tijden te zien is. Hij verwijst hierbij naar de ‘Haussmannisering’ van Parijs in de tweede helft van de negentiende eeuw. Onder keizer Napoleon III kreeg baron en stedenbouwkundige Georges-Eugène Haussmann de taak een grootschalig stadsvernieuwingproject op te tuigen. De overheid werkte samen met beleggers en de bourgeoisie om de binnenstad te vernieuwen en veelal te slopen:

In het geval van Parijs, en dat vergeten mensen weleens, zijn gewoon 350.000 mensen uit dat centrum verdreven om plaats te maken voor de middenklasse. Dat is eigenlijk gewoon gentrificatie *avant la lettre*.

Verlaan verwijst ook naar een gesprek met Miko Flohr, universitair docent Oude Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Flohr vertelde hem dat er in Rome archeologisch bewijs is gevonden dat erop wijst dat sloppenwijken op gewilde locaties in de stad waarschijnlijk zijn gesloopt om plaats te maken voor duurdere woningen. Toch is historisch onderzoek naar gentrificatie buiten de moderne tijd nog onontgonnen terrein. Een paar collega's van Verlaan gaan terug tot de tweede helft van de negentiende eeuw, maar ouder dan dat niet:

Het probleem is denk ik vooral dat je bronnen nodig hebt die voor die periode niet bestonden. Veel hangt af van cijfers die je vindt in een stadsarchief.

Gentrificatie als landjepik?

Landjepik impliceert een onrechtmatige inname van ruimte die tot een ander toebehoort, waarbij een duidelijke dader en slachtoffer zijn aan te wijzen. Kan de transformatie van De Pijp en de Jordaan dan gezien worden als landjepik? Volgens Verlaan is het proces van gentrificatie niet zo eenduidig. In vergelijking met Angelsaksische landen zijn huurders in Nederland namelijk beter beschermd: een huurder bouwt huur rechten op en kan niet zomaar uit huis worden gezet. Maar, stelt Verlaan, gentrificatie is niet enkel

een sociaaleconomisch proces: het is ook een *mentaal* proces. Als in een nabijgelegen pand van een voormalige kroeg een hippe koffiezaak komt, kunnen buurtbewoners zich vervreemd voelen van de nieuwe burens en van hun nieuwe leefomgeving. Verlaan ziet gentrificatie niet zozeer als een vorm van landjepik, maar als een conflict tussen klassen:

Uiteindelijk houdt de term natuurlijk gewoon een klassenconflict in. Daarom is het ook heel raar als beleidsmakers stellen dat ‘een beetje’ gentrificatie goed is. Dan zeg je eigenlijk: een beetje klassenconflict is goed. Dat is het natuurlijk niet. Je kunt die term niet positief of waarde vrij gebruiken.

Verlaan noemt zijn waardeoordeel omtrent gentrificatie niet politiek, maar simpelweg de historische werkelijkheid. De term vloeit voort uit de kritische marxistische school en omschrijft het proces waarbij oorspronkelijke inwoners met een laag inkomen het onderspit delven. Is er een schuldige aan te wijzen in dit proces waarvan de arbeidersklasse de dupe is?

Ik denk dat we, als het om dit onderwerp gaat, naar systeemkritiek toe moeten en niet te veel op individuen moeten focussen. Die groep mensen die de stad gentriceert, draait ook maar mee in het systeem.

We hoeven het de kunstenaar die een jaarcontract krijgt aangeboden voor goedkope werkruimte in Amsterdam-Noord niet kwalijk te nemen volgens Verlaan. En ook de ontwikkelaar die met allerlei perverse prikkels vanuit de overheid besluit vastgoed te kopen en op te knappen is niet de dader. Het probleem is de inrichting van het systeem, dat het heel makkelijk maakt om veel geld te lenen en de vastgoedeconomie in gang houdt. Het is een misvatting dat de neoliberale overheid absent is op de markt, benadrukt Verlaan. Het tegendeel is waar: zij treedt juist op als marktmeester en jaagt competitie en concurrentie aan. Soms heeft de staat hier goede redenen voor, beaamt ook Verlaan. Zo tracht de overheid met marktwerking monopolieposities op de vastgoedmarkt te vermijden. Sommige politici bestempelen gentrificatie daarnaast als positief omdat deze ontwikkeling de segregatie in de stad tegen zou gaan. Toch heeft het overheidsoptreden geleid tot onnodig veel financiële dienstverlening, waar de burger voor betaalt:

Toen ik op mijn 36^e samen met mijn partner een eerste huis kon kopen was ik verbaasd over hoeveel mensen die echt totaal overbodig zijn zich bemoeien met het proces. Een notaris, een taxateur, een makelaar. Dat zijn *bullshitjobs*. Laat mensen geschiedenis studeren en iets doen wat nuttig is voor de samenleving.

Als gentriceerder kan je het nooit goed doen, stelt Verlaan. Het doet hem denken aan het recent verschenen boek *De haver melkelite* (2024) van Jonas Kooyman, een ‘belachelijk boek’. Naast het gebrek aan analytisch denkvermogen, onderzoek, een adequaat notenapparaat en historisch besef

vindt Verlaan het kwalijk dat er in het boek enkel wordt gekeken naar het individu zelf. Interessanter is de vraag: waarom zijn mensen extreem veel aan het consumeren en waarom willen zij dat laten zien? Hier zit een verdienmodel achter, een systeem waarin Big Techbedrijven een grote rol spelen. Zo doet geograaf Justus Uitermark onderzoek naar de ‘review-isering’ van de stad. Door de sterrencultuur van Google kijkt men van tevoren hoeveel sterren een restaurant heeft. Bij minder dan 4,5 ster gaat men niet. Hierdoor begint alle horeca op elkaar te lijken en wordt het steeds moeilijker om voor een authentieke ervaring te komen staan. De focus zou op dit soort processen moeten liggen, ook historisch, aldus Verlaan.

De oorspronkelijke bewoners

Het viel ons op dat de oorspronkelijke bewoners van de wijken grotendeels buiten beeld blijven in het artikel van Verlaan en Albers. Deze vertrekkers hebben weinig sporen achtergelaten in het archief. Verlaan zou hier graag meer onderzoek naar doen, bijvoorbeeld aan de hand van een oral-historyproject. Toch weet hij wel ongeveer waar zij naartoe zijn vertrokken. Amsterdam bouwde namelijk, samen met het Rijk, nieuwbouwwijken in zogenoemde groeikernen als Purmerend, Almere en Alkmaar. Op de vraag waarom men is weggegaan, denkt hij het antwoord te kunnen gokken. Men vond de arbeiderswijken achenebbisj, wilde een tuin en ruimte voor een auto. Volgens Verlaan hebben de oorspronkelijke bewoners ‘een beetje gewonnen en een beetje verloren.’ Sommigen missen de horeca, reuring en de burens. Maar de arbeiderswijken waren ook smeriger, onveiliger en het voorzieningenniveau was veel lager.

Een duidelijke slachtoffer-daderdichotomie, die landjepik impliceert, is weinig zichtbaar in het complexe proces van gentrificatie. De vroege gentrificeerders van de jaren 1960-1970 hebben de wijken immers gered van de ondergang, stelt Verlaan. In deze eerste fase, die hij de ‘onschuldige fase’ noemt, hebben zij veel *sweat equity* (eigen spierkracht) in huizen gestopt. Zij wilden zich vaak juist afzetten tegen hun ouders, die in net opgeleverde nieuwbouwwijken woonden. Deze eerste gentrificeerders, vaak jonge hoogopgeleiden en creatievelingen, waren op zoek naar de authenticiteit van historische stadswijken. Door er te gaan wonen, maakten zij zich bovendien hard voor het behoud van deze buurten, waarvan vele wegens hun erbarmelijke staat gesloopt dreigden te worden. Pas in de tweede golf, toen het grote publiek, de overheid en investeerders doorkregen dat de wijken leefbaarder werden, werd de opwaardering problematisch, omdat er toen vaker sprake was van stijgende prijzen en dus verdrijving.

Het hedendaagse klassenconflict lijkt te zijn opgeschoven ten opzichte van de jaren 1960: ook de middenklasse heeft het nu af te leggen tegen nieuwe inwoners (expats en kopers met veel vermogen). Het doet ons denken aan de bevindingen van socioloog Daniel Evans in zijn boek *A nation of shopkeepers* (2023). Volgens Karl Marx en Friedrich Engels zou de groep ‘kleinburgers’ (de klasse met eigen productiemiddelen die tussen de arbeidersklasse en kapitaaleigenaren in zit) regressief zijn en uiteindelijk verdwijnen, omdat alle productiemiddelen wegens winstmotief in handen komen van een steeds kleiner wordende bourgeoisie. Het tegendeel blijkt echter te zijn gebeurd volgens Evans: ondanks de schaalvergroting van bedrijven zoals in de Big

Tech is de tussenklasse van kleinburgers explosief gegroeid. De groep zpp'ers die hand- en hoofdarbeid verricht voor het grootkapitaal is enorm groot en gevarieerd (denk aan postbezorgers, influencers, aannemers, grafisch vormgevers, et cetera). Ook deze klasse van kleinburgers moet opboksen tegen het grootkapitaal en ervaart een existentieel gevoel van onzekerheid, stelt Evans. Wat betreft de Amsterdamse huisvesting lijkt deze onzekerheid enkel te groeien. Zo verwijst Verlaan naar het boek *De stad* (2024) van Marcel van Engelen:

In zijn epiloog benoemt hij één cijfer waar ik echt van schrok.
Van de mensen die nu in Amsterdam wonen, woonde tien jaar
geleden de helft er nog niet. Dus de helft van Amsterdam is
hier de afgelopen tien jaar naartoe verhuisd.

De yuppen in de voormalige arbeiderswijken zijn bewapend met een goed netwerk en hebben, in de woorden van socioloog Pierre Bourdieu, een groter sociaal en cultureel kapitaal dan de voormalige inwoners. Wellicht verklaart het feit dat deze groep binnen de kleinburgers nu ook het nadeel van gentrificatie ervaart, waarom het fenomeen pas sinds de jaren 1990 bestaat volgens sociale wetenschappers. Hoe het ook zij: wat in de jaren 1960 als onschuldig fenomeen begon met de aankomst van goedbedoelende hippies in de Jordaan, is uitgegroeid tot een neoliberaal speelveld waar alleen de grote vermogenden aan de spelregels van het systeem kunnen voldoen. Gebukt onder de marktwerking is het deel van de bevolking dat nadelen ondervindt van gentrificatie door de decennia heen alsmaar gegroeid. Of gentrificatie nu te identificeren valt als landjepik of niet: slecht nieuws is het in ieder geval.

Tim Verlaan is als universitair docent verbonden aan de afdeling Geschiedenis, waar hij onderzoek doet naar de sociaal-economische, politieke en culturele geschiedenis van West-Europese steden.

COLUMN

ONVERSCHILLIGHEID IS GEEN OPTIE:

HET NATIONAAL HOLOCAUSTMUSEUM GEDURENDE DE GENOCIDE IN GAZA

Yoni de Vries

Ondanks de krachtige oproep tot moreel bewustzijn die het Nationaal Holocaustmuseum aan zijn bezoekers doet, blijft het museum angstvallig stil in het aangezicht van hedendaags onrecht. In de naam van neutraliteit verzaakt het zijn verantwoordelijkheid voor actieve betrokkenheid en verbiedt het museumdocenten zelfs om uitspraken te doen over de genocidale intenties van het Israëliëse regime.¹ Terwijl het museum zich zou moeten positioneren als een neutrale en centrale plek voor hedendaagse bezorgdheid over politiek geweld, dreigt het genocide te reduceren tot een geïsoleerd verleden.

Tijdens mijn tijd als museumdocent bij het Nationaal Holocaustmuseum, van de opening op 6 maart tot begin oktober, was het mijn taak om schoolklassen te onderwijzen over de Holocaust, met een nadruk op de bredere morele lessen van deze tragedie.² Als bevoegd docent geschiedenis, gespecialiseerd in eugenetica en systemen van in- en uitsluiting, ben ik bijzonder gevoelig voor hoe historische lessen niet alleen worden herinnerd, maar ook hoe ze hun weg vinden naar de hedendaagse samenleving. Het Nationaal Holocaustmuseum leek mij de ideale plek om mijn kennis in te zetten voor de maatschappij. Het lesmateriaal en de inhoud van het museum benadrukten dat het niet alleen gaat om het herdenken van het verleden, maar ook om het herkennen en bestrijden van onrecht in het heden. ‘Je weet het nu. Vergeet het niet. Wees verschillig!’, het motto van het museum, was de boodschap die we de jonge generaties wilden meegeven. ‘Zien leidt tot bewustzijn en bewustzijn leidt tot handelen,’ staat te lezen op de wand bij de entree, een citaat uit Talmud Bavli, Menachot 43b. En aan de overkant, in de Hollandsche Schouwburg, zijn de woorden van Primo Levi te lezen: ‘Het is gebeurd, dus het kan weer gebeuren. Dat is de kern van wat wij te zeggen hebben.’

Ambivelente positie

Hoewel het Nationaal Holocaustmuseum prachtig en zorgvuldig is samengesteld, functioneerde ik slecht tijdens het lesgeven, verscheurd als ik was over de ethische vraagstukken, en stapte snel over op een andere functie. Het museum is gevestigd in een historisch gebouw, de voormalige Hervormde Kweekschool. Tijdens de oorlog gebruikten de nazi's de naastgelegen crèche als verzamel- en deportatieplaats voor Joodse kinderen. Directrice Henriëtte Pimentel hielp honderden van hen ontsnappen, ook via de Kweekschool. Het

Nationaal Holocaustmuseum heeft in dit gebouw een ontroerend en krachtige tentoonstelling samengesteld en de krachtige citaten en oproepen tot morele betrokkenheid maken diepe indruk. Deze plek van verzet en betrokkenheid staat echter in schril contrast met de onverschilligheid die ik ervaarde ten opzichte van het lot van de Palestijnen; vooral de opgelegde stilte van bovenaf over de Palestijnse kwestie stuitte mij tegen de borst. Sinds de aanval van Hamas op 7 oktober 2023 is het immense lijden in Gaza onmiskenbaar; elke dag ontvouwen zich nieuwe beelden van misdadige geweldpleging door het Israëlische regime, maar de internationale wereldorde grijpt niet in.

Terwijl ik leerlingen moest lesgeven over de gevolgen van dehumanisering, en mijn medestudenten en docenten aan de Universiteit van Amsterdam door opruiende media en politici werden beschimpt en bestempeld tot antisemiet vanwege de zogenaamde ‘pro-Palestina’-protesten, floreert in Israël extreemrechtse retoriek die openlijk oproept tot geweld en moord. Zo heeft de Israëlische kolonistenleider Daniella Weiss opgeroepen tot het bouwen van nederzettingen in de hele Gazastrook. ‘Na 7 oktober zullen er geen Arabieren meer in Gaza zijn. Niemand zal overblijven.’³ De Israëlische Minister voor Cultureel Erfgoed Amihay Eliyahu heeft voorgesteld een kleine atoombom op Gaza te gooien, omdat er volgens hem ‘geen niet-strijders in Gaza zijn.’⁴ Oud-minister van Informatie Galit Distel-Atbaryan liet weten: ‘Verwijder Gaza van de aardbodem. Laat de monsters uit Gaza naar Egypte vluchten of sterven, laat ze slecht sterven. Gaza moet van de kaart worden geveegd. Joodse toorn moet de hele aarde doen schudden.’⁵ Op 9 oktober 2023 kondigde de Israëlische minister van Defensie, Yoav Gallant, aan: ‘We leggen een volledige blokkade op Gaza. Er zal geen elektriciteit, geen voedsel, geen water, geen brandstof zijn; alles zal worden afgesloten. We vechten tegen menselijke dieren en zullen dienovereenkomstig handelen.’⁶ Onder het toeziend oog van militairen schreef de Israëlische president Yitzhak Herzog de woorden ‘Ik vertrouw op je’ op een granaat die op Gaza werd afgevuurd, en heeft beweerd dat er in Gaza geen onschuldigen bestaan, want voor de aanslag van Hamas was volgens hem ‘een hele natie verantwoordelijk’.⁷ Dezelfde Herzog was tijdens de opening van het museum op 6 maart 2024 aanwezig – en tegen diens premier Benjamin Netanyahu en defensie-minister Yoav Gallant door het Internationaal Strafhof (ICC) inmiddels een arrestatiebevel is afgegeven vanwege meerdere misdaden tegen de mensheid.⁸

Het is vreemd dat het museum oproept tot morele verantwoordelijkheid, maar verbiedt uitspraken te doen over de evidente genocidale retoriek onder het mom van ‘neutraliteit’. Het museum zal misschien beargmenteren dat zijn missie gericht is op het verleden en dat het betrekken van hedendaagse conflicten zijn ‘neutraliteit’ zou kunnen ondermijnen. Dit moet echter als een onvolledige rechtvaardiging worden beschouwd. Zeker als we erkennen dat een deel van de missie van musea rond genocide educatie en het verhogen van moreel bewustzijn is. Musea hebben de mogelijkheid om door middel van tentoonstellingen, programma’s en dialoog meer inzicht te bieden in de mechanismen van genocide, inclusief hoe hedendaagse politieke en sociale retoriek en acties bijdragen aan risico’s op genocide. Ze vormen een autoriteit – stellingname zal het politieke debat beïnvloeden, waardoor ook het verzuim daarvan een politieke daad behelst.

Het is dan ook vreemd dat het *Joods Cultureel Kwartier*, waar het

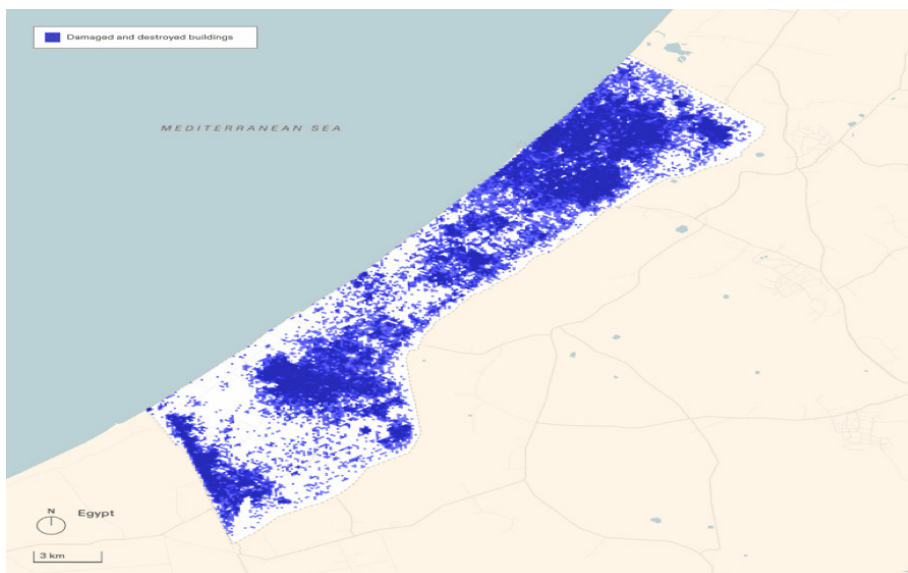
museum onder valt, kennis overdragen en ruimte bieden voor nuanceren en verschillende perspectieven als hun kerntaak ziet. Op 8 februari 2024 heeft het een programma georganiseerd dat inzicht biedt in het Palestijns-Israëliësch conflict, met aandacht voor verschillende perspectieven en voor de invloed die het conflict en de huidige oorlog hebben in de Nederlandse samenleving.⁹ Ook werd er *Mijn Israël | Mijn Palestina* georganiseerd, op 30 juni 2024, in het kader van het programma *Zionisme – belofte of boosdoener?*, waarin het zionisme vanuit persoonlijk en historisch perspectief belicht werd.¹⁰ Dat zijn mooie, waardevolle initiatieven, want door openhartige gesprekken te voeren, bevorder je begrip onder diverse achtergronden en creëer je ruimte voor een uitwisseling van nuance en medemenselijkheid.

Waarom wel dergelijke dialogen faciliteren, maar angstvallig je medewerker stilte opleggen? Want terwijl scholieren in het museum, die via sociale media beelden van geweld en verwoesting zien, vragen stelden over de situatie in Gaza en parallellen trokken naar de getoonde thema's, instrueerde het museum discussies af te sluiten met de opmerking: 'Het is verschrikkelijk wat daar gebeurt, maar heel ingewikkeld.' Dit lijkt bedoeld om ongemakkelijke gesprekken over een standpunt van het museum te vermijden; een schadelijke reductie die geen recht doet aan de complexiteit en de morele urgentie van de kwestie. Hierdoor verzuimt het museum zijn rol in het stimuleren van een eerlijke en open dialoog over onderdrukking en geweld. Een dergelijke dialoog kan immers leerlingen van verschillende achtergronden helpen om begrip en empathie te ontwikkelen. Het bevorderen van deze uitwisseling draagt niet alleen bij aan historisch bewustzijn, maar ook aan de ontwikkeling van empathie en verantwoordelijkheid in de hedendaagse samenleving. Door samen te werken met neutrale organisaties die zich inzetten voor mensenrechten, zou het museum een breed draagvlak kunnen creëren voor de broodnodige educatieve gesprekken over genocide in het verleden én het heden.

Genocide

Uiteraard bestaat er discussie over de vraag of er sprake is van genocide op het Palestijnse volk. Een instelling die draait om de herinnering aan dehumanisering, massaal geweld en onverschilligheid zou echter juist een plek moeten zijn waar ruimte is voor genuanceerde educatie, gebaseerd op historische én actuele inzichten. Het is daarom des te opmerkelijker dat het museum zwijgt over de posities van zowel de Verenigde Naties (VN), het Internationaal Gerechtshof (ICJ) als het Internationaal Strafhof (ICC) en dialoog met scholieren mijdt door museumdocenten te verbieden het gesprek aan te gaan over de actualiteit betreffende Palestina.¹¹

Dit is des te verwonderlijker, omdat juist deze organisaties kunnen worden bestempeld als 'neutraal' inzake (geo)politieke conflicten. Bovendien wordt in het museum de term 'genocide' gehanteerd om de Jodenvervolging en Holocaust te beschrijven, in 1944 geïntroduceerd door de Joods-Poolse jurist Raphaël Lemkin nog vóór de volle omvang van de Holocaust bekend was. Lemkins werk leidde tot de erkenning van genocide als een internationaal misdrijf door de VN in 1946 en droeg bij aan de principes van zowel het ICJ als ICC, onder andere gebaseerd op het in 1948 opgestelde *Verdrag inzake de voorkoming en de bestraffing van genocide* – een verdrag dat ook door

Afbeelding 1: Het blauw geeft alle beschadiging en vernietiging in Gaza weer, vanaf 15 oktober 2023 tot 6 juli 2024. Bron: *Forensic Architecture*, 'Genocide in Gaza: an investigation into the Israeli military's destruction of life-sustaining infrastructure in Gaza', Goldsmiths, University of London, oktober 2024, <https://forensic-architecture.org/investigation/a-cartography-of-genocide>.

Israël is ondertekend. Het is dan ook van groot belang dat een instituut dat de Holocaust herdenkt en wil onderwijzen aan komende generaties, de centrale rol van deze organisaties in de strijd tegen genocide en onrecht onderstreept – ondanks dat ze in het verleden hebben gefaald dergelijk leed te voorkomen. Ook nu, want de uitspraken van het ICC en ICJ zijn immers nog vrij terughoudend.

Historici, juristen en prominente intellectuelen hebben daarentegen explicieter stelling genomen over de mogelijke genocidale intenties achter het Israëlische beleid in Gaza. De 'Nieuwe Historici', een groep Israëlische historici en intellectuelen die sinds de jaren tachtig kritische perspectieven hebben geformuleerd op de officiële Israëlische geschiedschrijving, benadrukken dat de officiële Israëlische versie van de geschiedenis vaak belangrijke aspecten van de Palestijnse ervaring en Israëlische militaire acties weglaat of verdoezelt. Veel van hun bevindingen zijn gebaseerd op nieuw vrijgekomen documenten uit Britse en Israëlische archieven, waaruit blijkt dat de verdrijving van Palestijnen destijds niet slechts een gevolg was van oorlogsomstandigheden, maar dikwijls het resultaat van bewuste strategieën.¹² Ze betogen dat Israël en de zionistische beweging een rol hebben gespeeld in de gedwongen migratie en ontheemding van de Palestijnen, wat vaak wordt gezien als een zwaarbeladen politiek-morele kwestie die vandaag de dag doorwerkt in het Israëlisch-Palestijnse conflict.

Historici hebben de opkomst van radicaal-nationalistische ideologieën binnen bepaalde Israëlische politieke kringen geanalyseerd en beklemtonen het gevaar van dehumaniserende en vijandige retoriek ten aanzien van Palestijnen. Zodoende tonen zij hoe ideologieën die voorheen marginaal waren een toenemende invloed uitoefenen binnen het politieke

discours, en een genocidaal discours alle lagen van de Israëlische samenleving heeft doordrongen.¹³ Ook veel andere historici hebben beleidsdocumenten die pleiten voor permanente verplaatsing van de Palestijnse bevolking onderzocht en wijzen op de systematische aard van dergelijke voorstellen. De invloedrijke Brits-Israëlische historicus Ilan Pappé heeft parallellen getrokken tussen de Israëlische acties in Gaza en genocide, zoals in zijn baanbrekende studie *The ethnic cleansing of Palestine* (2006). Hij wijst op structurele patronen van uitsluiting en verdrijving, die hij interpreteert als een poging tot demografische en territoriale ‘zuivering’.¹⁴ De Israëliisch-Amerikaanse historicus Omer Bartov en Israëlische historicus Amos Goldberg, beiden gespecialiseerd op het gebied van Holocaust- en genocidestudies, waarschuwen dat Israëlische acties in Gaza voldoen aan de meeste kenmerken van genocide, inclusief verklaringen van hooggeplaatste ambtenaren die openlijke intenties bevatten.¹⁵

Als onderdeel van de zaak *Defense for Children International-Palestine et al. v. Biden et al.* heeft Holocausthistoricus Barry Trachtenberg getuigd dat er onder genocidehistorici consensus bestaat dat de situatie in Gaza een genocide is, voornamelijk vanwege de uitspraken van Israëlische functionarissen die dit duidelijk maken: ‘We are watching the genocide unfold as we speak. We are in this incredibly unique position where we can intervene to stop it, using the mechanisms of international law that are available to us.’¹⁶ Overeenkomstig stellen verscheidene juristen dat het Israëlische beleid evident gericht is op de totale bevolking van Gaza, in plaats van exclusief op Hamas. In een open brief, gepubliceerd op 15 oktober 2023 op *Opinio Juris* en de website van de *Third World Approaches to International Law Review*, ondertekend door meer dan achthonderd wetenschappers op het gebied van internationaal recht, conflictstudies en genocidestudies, schreef men dat de verklaringen van Israëlische functionarissen sinds 7 oktober 2023 duiden op de intentie om genocide te plegen.¹⁷ Een rapport van de University Network for Human Rights en de Boston University School of Law stelt dat Israël genocidale daden heeft gepleegd.¹⁸ Onlangs, 25 oktober 2024, heeft het onderzoeksinstituut *Forensic Architecture* aan de Universiteit van Londen een diepgaand rapport uitgebracht waarin het Israëlische optreden in Gaza sinds oktober 2023 wordt onderzocht en waarin men concludeert duidelijke aanwijzingen waar te nemen van genocide. Ze stellen dat het Israëlische leger een ‘systematische en georganiseerde campagne’ voert om essentiële levensmiddelen en infrastructuur in Gaza te vernietigen; bevindingen die al langer leven bij internationale waarnemers.¹⁹ Bovendien sluiten deze bevindingen aan bij de schattingen van wetenschappelijk medisch tijdschrift *The Lancet*, waarin wordt gesteld dat de directe slachtoffers slechts een deel van de totale impact behelst; er wordt verwacht dat er nog veel meer doden zullen vallen door indirecte oorzaken zoals ziekte, ondervoeding en gebrek aan medische zorg, veroorzaakt door de doelbewuste vernietiging van infrastructuur en humanitaire blokkades. Deze indirecte tol kan mogelijk vier keer zo hoog zijn als het aantal directe slachtoffers, wat het totale aantal doden in een worstcasescenario kan brengen op meer dan 186.000, gebaseerd op projecties voor het voortduren van het conflict en de nasleep ervan.²⁰

Wees verschillig!

‘Onverschilligheid is altijd de vriend van de vijand,’ sprak Elie Wiesel in 1999,

een citaat dat geprojecteerd staat op de muur in het museum. ‘De dader heeft er voordeel van, nooit diens slachtoffer.’ Of er sprake is van genocide, is niet aan het museum. Oproepen tot moreel bewustzijn en handelen is dat wel. Ondertussen is het discours aangaande de kwestie Israël-Palestina dermate gepolitiseerd en gepolariseerd geraakt, dat rechts-extremistische politici het anti-antisemitisme gebruiken om groepen tegen elkaar uit te spelen ten behoeve van de eigen populistische agenda. Juist daarom is het van groot belang dat een instituut dat de Holocaust herdenkt en wil onderwijzen aan komende generaties, de centrale rol van internationale organisaties in de strijd tegen genocide en onrecht onderstreept – ondanks dat ze in het verleden hebben gefaald dergelijk leed te voorkomen. De recente uitspraak van het ICJ, die aangeeft dat het Israëliëse optreden in Gaza een risico op genocide inhoudt voor de Palestijnen, maakt het des te urgenter dat het museum zijn morele verantwoordelijkheid erkent. Bovendien kan dit bijdragen aan het depolariseren van het huidige debat, dat inmiddels is gekaapt door rechts-extremistische politici om groepen tegen elkaar op te zetten.

In plaats van zich te verschuilen in een cocon van neutrale onverschilligheid moet het Nationaal Holocaustmuseum juist de kans grijpen om de lessen van de Holocaust te verbinden met de hedendaagse realiteit van genocides, zoals erkend door het ICJ en ICC. Dit vereist niet alleen een kritische reflectie op de rol van organisaties als de VN, het ICJ en ICC, maar ook een actieve betrokkenheid bij het stimuleren van een bredere maatschappelijke discussie over mensenrechten en morele betrokkenheid. Het museum heeft de plicht om een plek te zijn waar het verleden niet alleen wordt herdacht, maar waar ook een dialoog ontstaat over de morele en juridische verantwoordelijkheden die voortvloeien uit de lessen van de geschiedenis. Tenzij het museum pal achter Israël staat, moet juist in naam van neutraliteit tenminste de uitspraak van het ICJ waarborgen en toestaan dat diens medewerkers het gebruiken in de les om het heden te duiden.

Deze strikte handhaving van zogenoemde neutraliteit en opgelegde stilte lijkt eerder een vorm van moreel verzuim dan een legitieme poging tot onpartijdigheid, en zet het museum daarmee op gespannen voet met zijn eigen kernboodschap: het belang van actieve betrokkenheid en het vermijden van onverschilligheid in het aangezicht van onrecht. De beelden van verwoeste ziekenhuizen, de ontelbare doden, een totaal platgebombardeerd Gaza, kolonisering van de Westbank – de voortdurende ellende van de Palestijnse bevolking die leerlingen te zien krijgen, zijn niet slechts statistieken. Ze zijn een krachtig bewijs van de noodzaak voor een educatieve en institutionele respons die recht doet aan de les van de Holocaust inzake het heden: de gevaren van onverschilligheid. Een essentieel principe voor geschiedenisleraren is immers dat het verleden relevant moet blijven; anders dreigt het te verworden tot een geïsoleerd voorval dat geen lessen meer biedt voor de toekomstige generaties. Als historicus zou ik het museum daarom willen oproepen tot het handhaven van hun eigen motto: jij weet het nu. Vergeet het niet. Wees verschillig!

Yoni de Vries volgt de onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en is oud-hoofddirecteur van Skript Historisch Tijdschrift. Zijn interesse gaat vooral uit naar de geschiedenis van eugenetica, nationalisme, identiteit en de medische wereld. Daarnaast houdt hij zich veel bezig met

geschiedfilosofische benaderingen en hun politiek-morele implicaties in hedendaagse publieke en wetenschappelijke debatten. Momenteel schrijft hij zijn masterscriptie over de eugenitische wortelen van transhumanisme en kunstmatige intelligentie.

Eindnoten

1 Dit oordeel baseer ik zowel op het internationale recht als op inzichten uit de geschiedkunde. In de tussenvonnissen van het ICJ met betrekking tot de toepassing van het Genocideverdrag in de Gazastrook oordeelde het Hof op 26 januari 2024 dat Israël onmiddellijke en effectieve maatregelen moest nemen ter bescherming van de Palestijnen tegen genocidale risico's. De rechters concludeerden dat verschillende handelingen en nalatigheden van het Israëlische regime mogelijk binnen het kader van genocide vallen. *Amnesty International* en *Human Rights Watch* gaven op 26 februari 2024 aan dat Israël de verplichtingen uit deze vonnissen negeert, wat leidt tot een dreigende hongersnood in Gaza. Amnesty heeft het rapport van de VN-Speciale Rapporteur verwelkomd, waarin wordt gesteld dat er 'redelijke gronden zijn om te geloven dat de drempel voor genocidale handelingen is bereikt.' In een derde tussenvonnis op 28 maart 2024 verplichtte het Hof Israël om zijn militaire offensief in Rafah te stoppen, de levering van humanitaire hulp te waarborgen en ongehinderd onderzoek naar mogelijke genocides toe te laten. Op 24 mei 2024 herbevestigde het Hof zijn eerdere vonnissen en benadrukte dat de opgelegde maatregelen bindend zijn. Deze beslissingen onderstrepen het oordeel dat Israël genocidale intenties vertoont, gezien de vastgestelde risico's en de noodzaak voor directe actie ter bescherming van de Palestijnen in het gebied. Israël heeft elke uitspraak en oproep genegeerd en heeft sindsdien geen enkele actie ondernomen om het geweld te verminderen. Verdere overwegingen die hebben geleid tot dit oordeel – historische en juridische – zijn in de tekst onder het kopje 'Genocide' terug te vinden.

2 De term *Shoah*, wat 'catastrofe' of 'vernietiging' betekent, wordt binnen de Joodse gemeenschap vaak geprefereerd omdat het direct verwijst naar de Joodse ervaring van vernietiging, zonder de religieuze

ondertonen van het woord ‘Holocaust’. *Porajmos* betekent ‘verslinding’ en wordt door sommige Roma en Sintigroepen gebruikt om de genocide van hun volk tijdens de oorlog te beschrijven. In deze context gebruik ik ‘Holocaust’ vanwege de bekendheid en wijdverspreide herkenbaarheid van de term onder een breed publiek. Hiermee streef ik ernaar om een historische en emotionele verbinding tot stand te brengen die voor lezers van verschillende achtergronden toegankelijk is en de impact van de gebeurtenis universeel onderstreept.

3 Lucia Admiraal, ‘Israëlsche ministers en kolonisten willen nederzettingen in Gaza: “Na 7 oktober zullen er geen Arabieren meer in Gaza zijn. Niemand zal overblijven”’, *NRC Handelsblad*, 22 oktober 2024, <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/10/22/israelische-ministers-en-kolonisten-willen-nederzettingen-in-gaza-na-7-oktober-zullen-er-geen-arabieren-meer-in-gaza-zijn-niemand-zal-overblijven-a4870218>.

4 Rob Vreeken, ‘Israëlsche minister suggereert kernbom op Gaza: “Weerzinwekkende racistische kijk van de Israëli’s op Palestijnse volk”’, *De Morgen*, 6 november 2023, <https://www.demorgen.be/aanval-op-israel/israelische-minister-suggereert-kernbom-op-gaza-weerzinwekkende-racistische-kijk-van-de-israeli-s-op-palestijnse-volk-b5f06bc8/?referrer=https://www.google.com/>.

5 Ibidem.

6 Emanuel Fabian, ‘Defense minister announces “complete siege” of Gaza: No power, food or fuel’, *The Times of Israel*, 9 oktober 2023, https://web.archive.org/web/20231009105739/https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/defense-minister-announces-complete-siege-of-gaza-no-power-food-or-fuel/; ‘Israel announces “total” blockade on Gaza’, *Al Jazeera*, 9 oktober 2023, <https://web.archive.org/web/20231009105304/https://www.aljazeera.com/news/2023/10/9/israel-announces-total-blockade-on-gaza>.

7 Michel Maas, ‘Van gematigd naar omstreken: wie is Isaac Herzog, de president van Israël die zondag naar de opening van het Holocaustmuseum komt?’, *De Volkskrant*, 9 maart 2024, <https://www.volkskrant.nl/buitenland/van-gematigd-naar-omstreken-wie-is-isaac-herzog-de-president-van-israel-die-zondag-naar-de-opening-van-het-holocaustmuseum-komt~b263dc77/>.

8 International Criminal Court, ‘Statement of ICC Prosecutor Karim A.A. Khan KC: Applications for arrest warrants in the situation in the State of Palestine’, 20 mei 2024, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-kc-applications-arrest-warrants-situation-state>; Göran Sluiter, ‘Verzoek tot arrestatiebevelen ICC tegen Netanyahu, Gallant en drie Hamaskopstukken – overwinning van het recht?’, *Nederland Rechtsstaat*, 23 mei 2024, <https://www.nederlandrechtsstaat.nl/verzoek-tot-arrestatiebevelen-icc-tegen-netanyahu-gallant-en-drie-hamaskopstukken-overwinning-van-het-recht/#>.

9 JCK, ‘Het Palestijns-Israëlsche conflict’, *Joods Cultureel Kwartier*, 8 februari 2024, <https://jck.nl/verhalen-en-verdieping/het-palestijns-israelische-conflict>.

10 Jaap Cohen, ‘Verslag *Mijn Israël | Mijn Palestina*’, *Joods Cultureel Kwartier*, 30 juni, 2024, <https://jck.nl/verhalen-en-verdieping/verslag-mijn-israel-mijn-palestina>.

11 Zie: International Court of Justice, ‘Proceedings instituted by South Africa against the State of Israel on 29 December 2023’, *International Court of Justice*, 29 december 2023, <https://web.archive.org/web/20240105144115/https://www.icj-cij.org/index.php/node/203394>; International Court of Justice, ‘Application of Convention on prevention and punishment of genocide’ (S. Afr. v. Isr.), Provisional measures, ICJ general list no. 192, <https://icj-cij.org/case/192> (geraadpleegd op 11 november 2024).

12 Het lot van de Palestijnse bevolking tijdens en na deze periode staat tegenwoordig bekend als de *Nakba* (de ‘catastrofe’, zoals de Palestijnen de periode van massale ontheemding en vluchtelingencrisis noemen).

13 Zie bijvoorbeeld: Mark Levine en Eric Cheyfitz, ‘Israel, Palestine, and the language of genocide’, *Tikkun* 32:2 (2017); Yoav Di-Capua, ‘Genocidal mirroring in Israel/Palestine’, *Journal of genocide research* (2024) doi:10.1080/14623528.2024.2361978.

14 Ilan Pappé, *The ethnic cleansing of Palestine* (Oneworld Publications 2007).

15 Omer Bartov, ‘What I believe as a historian of genocide’, *The New York Times*, 10 november 2023, <https://web.archive.org/web/20231218055737/https://www.nytimes.com/2023/11/10/opinion/israel-gaza->

COLUMN

THE WAR ON HUMMUS:

CULINAIRE TOE-EIGENING IN DE CONTEXT VAN ISRAËLISCH VESTIGINGSKOLONIALISME

Lindy Dubben

In 2008 brak het Israëlisch Amerikaanse bedrijf *Tzabar* het Guinness World Record voor het serveren van het grootste bord hummus ooit. Dit leidde tot verontwaardiging in de Arabische wereld, gezien het beschouwd werd als de zoveelste poging van Israël om traditionele Midden-Oosterse gerechten als Israëlisch te verkopen in Europa en Amerika. Libanon reageerde op deze actie met het maken van een bord hummus dat meer dan 2000 kilogram woog, waarmee het een nieuw wereldrecord claimde. Deze gebeurtenissen worden ook wel *The Hummus Wars* genoemd en ze illustreren bij uitstek de bredere strijd om nationale identiteit, authenticiteit en (culinair) erfgoed die de grondslag vormen van het Arabisch-Israëlisch conflict.¹

In 1948, nadat de Verenigde Naties hadden besloten het Britse Mandaatgebied Palestina te verdelen tussen een Arabische en een Israëlische staat, riep Israël zijn onafhankelijkheid uit.² Joden van over de hele wereld verhuisden naar hun nieuwe land en confronteerden Israël met een grote uitdaging: de formatie van niet alleen een staat, maar ook een natie gegrond in gemeenschappelijk erfgoed op een nieuw stuk land. Het was aan de nieuwe politieke elite – de Asjkenazische Joden uit Europa – om een coherent beeld te vormen van en voor hun volk en om zo een nieuwe Israëlische identiteit te creëren. Een specifieke manifestatie van dit proces is te zien in Israëlisch culinair erfgoed.³

Het Israëlische culinaire narratief vindt zijn oorsprong in twee historische en dialectische processen. Aan de ene kant is de fundering van een inheemse en moderne Israëlische keuken gebaseerd op ten eerste fascinatie met, en later imitatie en toe-eigening van Arabische en Palestijnse culinaire eigenschappen. Aan de andere kant werden de elementen van de Arabische ander⁴ gemarginaliseerd en uitgewist toen het Palestijns-Israëlische conflict intensiverde.⁵

Hummus vormt een uitstekende illustratie van de Israëlische toe-eigening van Arabisch culinair erfgoed. Voor de Israëlische onafhankelijkheid was dit gerecht nog niet bekend bij de Joden die in Palestina woonden, maar de Joodse kolonisten uit Oost-Europa namen het al snel op in hun culinair repertoire. Hummus bood namelijk niet alleen een culturele verbondenheid met het land, maar bewees ook praktisch te zijn in de context van het andere klimaat waarin de nieuwe bewoners zich ineens bevonden. Voor de Tweede Wereldoorlog had het zionistische discours eetgewoonten namelijk al uitgelicht als een element dat aangepast zou moeten worden in het licht

van de nieuwe omgeving. In dit opzicht werden sommige Arabische culinaire tradities, zoals het roosteren van vlees in plaats van het frituren, als gezonder beschouwd. In het verlengde hiervan openden de Mizrachi-Joden, die in de jaren vijftig vanuit Noord-Afrika en Centraal-Azië naar Israël migreerden, Oriëntaalse restaurants die hummus aanboden in plaats van het vlees van Europese restaurants. Dit bracht hummus naar het grote Israëlische publiek en versnelde de opname ervan in de Israëlische culinaire identiteit.⁶

De Asjkenazisch-Joodse elite wilde Israël presenteren als een baken van de Westerse beschaving in het Midden-Oosten, maar had moeite met het vormgeven van een nationale identiteit voor alle Joden in Israël. Zionistisch nationalisme werd namelijk niet alleen geconfronteerd met de ander van buitenaf, maar ook met een ander van binnenin: de pre-zionistische Joden met ieder een andere culturele achtergrond. De Mizrachi-Joden werden door de Europese elite gezien als een Oriëntaals element binnen Israël en hun cultuur werd daarom gemarginaliseerd. Echter, toen de Asjkenazische Joden zich realiseerden dat bepaalde Arabische culturele elementen van de Mizrachi-Joden een broodnodig gevoel van organische banden met het nieuwe land konden bieden, veranderde hun houding. Door bij gerechten zoals hummus de nadruk te verschuiven van 'Arabisch' naar 'Oriëntaals' werd een link gelegd met de Mizrachi-Joden in plaats van de Arabieren. Op deze manier werden de Mizrachi-Joden gebruikt om Arabische gerechten te judaïseren.⁷ Toen vervolgens, na een proces van industrialisatie, grootschalige productie van hummus mogelijk werd, trad het gerecht toe tot de officiële representatie van Israëlische culinaire cultuur. Hiermee werd het een nationale trots die bijvoorbeeld terug te vinden was in allerlei, deels door de Israëlische overheid gefinancierde, voedseltentoonstellingen.⁸

Een vooraanstaand voorbeeld van de concretisering van culinaire identiteit wordt gevonden in kookboeken. De eerste Israëlische kookboeken waren een onderdeel van zionistische hegemonisch-culturele pogingen tot het creëren van een 'nieuwe Jood' met een nieuwe natie en een nieuwe nationale identiteit.⁹ Joodse kookboeken van de jaren dertig tot nu laten zien dat Israëlische culinaire schrijvers, wanneer ze het hebben over hun keuken, Arabische of Palestijnse elementen verzwijgen. Hiermee versterken ze het beeld van gerechten zoals hummus als onderdeel van traditioneel Israëlisch culinair erfgoed.¹⁰

Het Israëlische proces van natievorming dat plaatsvond na de onafhankelijkheid draaide om de creatie van een nieuw cultureel geheugen, met als doel het bij elkaar brengen van Joden van over de hele wereld onder één nationale identiteit en het bevorderen van culturele banden met het nieuwe land. Een Israëlische culinaire cultuur ontstond mede door toe-eigening van Arabisch-Palestijnse gerechten zoals hummus, die al eeuwen bestonden voordat de moderne staat en grenzen van het huidige Israël überhaupt werden opgericht. Het actief verzwijgen van de Palestijnse oorsprong van hummus en andere gerechten past binnen het Israëlische beleid dat zich richt op het bevoorrechten van Israëlische Joden en het discrimineren van Palestijnen. Het blijft hier dus niet alleen bij het letterlijke 'landjepik'; Israël eist ook Palestijnse culturele elementen op voor zijn eigen identiteit, een identiteit die inherent gericht is op het discrimineren en uitsluiten van het Palestijnse volk.

Lindy Dubben heeft een bachelor in International Relations en in Mid-den-Oostenstudies. Haar interesse gaat uit naar (gedwongen) migratie en vluchtelingenwerk, waarover ze nu vanuit Egypte een master volgt.

Eindnoten

- 1 Ö. Çopuroglu, 'Behind Hummus Wars: the role of the food in national identity in the Middle East', *Transnational marketing journal* 6 (2018) 121-137.
- 2 United Nations, *History of the question of Palestine - question of Palestine*, 1 september 2022, <https://www.un.org/unispal/history/> (geraadpleegd op 28 augustus 2024).
- 3 T. Fenster, 'Belonging, memory and the politics of planning in Israel', *Social & cultural geography* 5 (2004) 403-417.
- 4 Het begrip *Other* verwijst in een academische context naar het verschil tussen 'wij' en 'zij', met als doel een dominante groep die als superieur wordt beschouwd te onderscheiden van een andere groep die verondersteld wordt inferieur te zijn. In *Orientalism* (1978) beschrijft Edward Said hoe het Westen dit concept gebruikt om de Arabische wereld weg te zetten als niet beschaafd en ongecultiveerd, ten opzichte van de ideale en ontwikkelde Westerse wereld. E. Said, *Orientalism* (1978) 9-12.
- 5 Y. Mendel en R. Ranta, 'Consuming Palestine: Palestine and Palestinians in Israeli food culture', *Ethnicities* 14 (2014) 412-435.
- 6 D. Hirsch, "'Hummus is best when it is fresh and made by Arabs': the Gourmetization of Hummus in Israel and the Return of the Repressed Arab", *American ethnologist* 38 (2011) 617-630.
- 7 Ibidem.
- 8 D. Hirsch en O. Tene, 'Hummus: the making of an Israeli culinary cult', *Journal of consumer*

RECENSIE

WHAT IS HOME IF NOT A MEMORY?

THE INHERENT SEARCH FOR HOME IN A WORLD NOT OURS

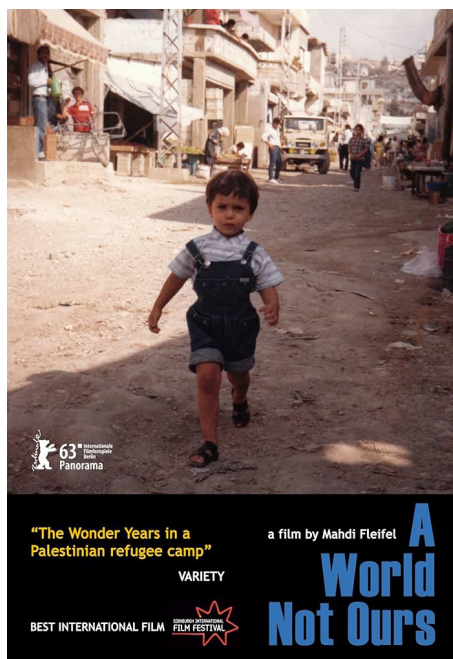
Teodora Georgescu

In 2012 Mahdi Fleifel finished a project that was born far before him. Born in Dubai but partly raised in Ain al-Hilweh refugee camp, Mahdi would re-enter the camp. Papers and documents waving in one hand whilst his film camera peered from between his fingers in the other, as he recounted the steps of his family. Ain al-Hilweh, or 'sweet water spring',¹ is the largest Palestinian refugee camp in Lebanon. Mahdi's grandparents came here after the Nakba in 1948 and would remain since.

A world not ours (2012), with a title inspired by Ghassan Kanafani's short story collection *A world not our own* (1965),² is a beckoning to childhood, reaching out to all the years that have passed and everything that has changed. We watch as Mahdi reconciles a lifetime of memory through the testimonies of his grandfather Abu Osama, his friend Abu Eyad, his uncle Said, and the famed hero of Jamal.

Mahdi's grandfather is obstinate in his human spirit, Jamal stands as a reminder of a revolutionary prophecy yet to be fulfilled and Abu Eyad remains static in a piece of all of us. He is overcome with grief and desires a better future. His story is paved with an unwavering humanity.

But is unwavering humanity enough? And what does return to the homeland entail for displaced people? *A world not ours* is a tactile mirror of the human condition, not just of Mahdi himself, but of the heritage that has stood stone-faced and immovable around him his whole life.

Bron: Mahdi Fleifel, *A world not ours* (2012), Nakba FilmWorks, <https://www.amazon.co.uk/World-Not-Ours-DVD/dp/BooIG3LIH2>.

‘One day the old will die and the young will forget’

The above quote is from Ben Guiron, the first prime minister of Israel.³ It is a piercing proclamation spelling out one of the only real and tangible beads of expectation that was gurgled on Palestinians. The expectation to forget and disappear.

Memory was all many people were left with. ‘Memory as homeland’, published in *Dissent magazine*, provides meditations on memories of the homeland as sources of trauma as well as forms of resilience.⁴ This is something we see most ardently in Mahdi’s grandfather, who refuses to leave the camp, refuses to lose identity and roots once again. His memory is glaring and in line with a conscious reconciliation with return, with not forgetting. He believes not in the crumbling houses of the camp, or the grave filled fields, but in the landscapes of the Palestine where he was born. This reconciliation sees its purpose as a return to Palestine. On the other hand, Abu Eyad tosses and turns with us, the audience, the most during this documentary. Every single shred of his torments becomes symbolic of everything that was lost.

He is tested with each passing day as he must balance his future, his mistakes, his successes, and his regrets on the same side of the scale and hope that it will equal out and point to something tangible. His memory’s reconciliation with Palestine is secondary to the pressure and desire for a future. He does not see resistance in a persistence to remain.

When people are left with nothing but ruins of a land they want to call home but may never return to, life no longer becomes your own. When hunger runs so deep, for some the only way to survive is to remember, to chase their memory like a horse chases relief from a whip. For others memory is a tormentor.

The world cup: memory and community

A phenomenon that fervently agitates most of the world has a special place in Ain al-Hilweh. When the world cup rolls around every four years, everyone in the camp assumes some sort of nationality. The camp begins to bubble over with Italians, Germans, Spaniards, and Englishmen alike. People celebrate the win of ‘their’ country and fight those from ‘other countries’ tooth and nail.

Not long before the world cup returns to camp Ain al-Hilweh, Abu Eyad curses out Palestine, ‘I wish Israel would kill all of us.’⁵ Despite this moment of community and unity, Mahdi quickly refocuses on the reality that is embroiled beneath the surface. Beneath this glimpse of community boils a deep recognition of statelessness. Abu Eyad and Mahdi challenge both our and ultimately their own idealized perception of what it means to acknowledge their homeland. In fact, in ‘Return of the descendants’, published in *Aeon magazine*, we can see this common experience of tension between this idealisation of a homeland and the realities that hiss beneath the surface;⁶ although there is opportunity for community, this does not take away from the fact that the suffering will persist.

‘I want to go on a mission and blow myself up... no future, no work, no education... that’s why those other guys blew themselves up, they just used Palestine as an excuse.’⁷ These are the words of Abu Eyad towards the end

of the documentary, before he announces his plan to flee the camp and go to Greece. Abu Eyad stands as the face of this generational split; of memory persevering not as a reminder of what there is to gain, but rather what will always lack. He admires heroes like Jamal, who fought against violent IDF soldiers and became embalmed in the memory of the camp for his heroism. But Jamal died young and as much as Abu Eyad may believe in a revolution, he does not see a future in fighting for this.

Young Palestinians like Mahdi and Abu Eyad had been raised to believe in the prophesy of revolution, in the reality of freedom. The more that dwindles and the more people die at the hands of the Israeli army, the more that people like Abu Eyad fall into this gaping hole of *having* to forget, being forced to assume new roots and nationality.

The Soviet film *I am twenty* (1965) toyed with a similar realism. Boys had been raised with the singular intuition of going to war and fighting, of protecting and representing their country. When the war had ended and they returned home, they became lacklustre, no direction or knowledge of where and what to do.⁸ There is an undying theme here. Young people displaced at the hands of those in power only to be used as tools. But what makes Mahdi's documentary relevant is its insistence on reality. There is no bigger symbolic metaphor for friendship or family. Just individual stories with unresolved endings.

The stranger in the shadows, the hidden identity

In the article 'The right of return: why we want to come home' (2021), Kamal al-Solyalee analyses migration patterns of displaced people and delves into the emotional and cultural complexities that surrounds the return from emancipation. Returning can often highlight a desire to reconcile memories of the 'homeland' with its realities.⁹

Returning to the camp allowed Mahdi to create a visual reconciliation of the memories of his childhood with the realities of his life. Facing his own innocent assumptions, and reconstructing what his identity meant to him. Within each face in his documentary, he sees a piece of himself.

The move to Denmark

After living in the camp until the age of nine, Mahdi describes his move with his family to Denmark. He and his family had been gutted from the charred and gun-bearing utopia of Ain al-Hilweh into the charming suburbia of Danish society. Mahdi describes how, as a child, this was the last place where he wanted to be: 'I couldn't tell anyone at the time, but the truth was I just wanted to go back to the camp.' He didn't recognise himself in the landscapes and could not consolidate his identity with the flat lands that marked Denmark.

For many people, leaving homeland and coming to the 'new' home builds a metaphorical wall between the two places. Just like Gogol in Jhumpa Lahiri's novel *The namesake*, who fights to balance American upbringing with his Indian ancestry, immigrants are forced to try and assume one identity, although it may be a self-instructed expectation as opposed to a realistic one. Usually, the key to this quest for identity lies in the middle: a utilisation of this divide as a tool for self-discovery.¹⁰ And this is how Mahdi uses his documentary, a middle ground between what he remembers and what is the

truth.

Whilst a university student, Mahdi's college organised a trip to Israel, his family uproared in excitement 'their son was returning home!' For him, the trip glistened with a hidden confusion. Why was he stood here looking at Yad Vashem, the biggest Holocaust memorial in the world? Walking around Jewish graves, whilst just beyond the horizon stood the camp that held the displaced heritage of his entire family. He was stood within the 'homeland' but for him 'Palestine, whatever that was, was still somewhere in Ain al-Hilweh.'¹¹ The shadow of this adoptive homeland lingered on. It had now become a confrontation for Mahdi; Ain al-Hilweh and Palestine were not the same.

The gap between Ain al-Hilweh and Palestine had grown so fervently, the memories had grown legs. Dragging 'home' in to Ain al-Hilweh. Thus, Mahdi felt disillusionment as to what he saw on his trip. And for the first time, perhaps he saw Palestine more in the words and anecdotes of his grandparents than in the physical land around him.

'I've always seen myself as someone who zooms very closely in to the human condition,'¹² answered Mahdi Fleifel in an interview about his documentary. At its core, this is what this documentary is, an analysis of the human condition. An analysis that is not plagued by scientific method and psychological definitions but is enchanted with real faces and real experiences. A real search for home in a world where home was not apparent. An endeavour so psychologically frying that it whittles down the memory, strength, and power of all those displaced. The documentary almost makes personas out of its faces. Paradoxically it is the lack of relatability with the lives of those in the documentary that remind us of the importance of such stories; to give Palestine the attention it has been devoid of and to continue the voyage to liberation. And so, the documentary shows us just what it means to persevere. Not because you want to, but because it has become instinctual.

Eindnoten

- 1 Peter Bradshaw, 'A world not ours – review', *The Guardian*, 20 February 2014), <https://www.theguardian.com/film/2014/feb/20/a-world-not-ours-review>.
- 2 Ibidem.
- 3 'The old will die and the young will forget: David Ben Gurion', *Arab News*, 25 April 2002, <https://www.arabnews.com/node/220313>.
- 4 David Marcus, 'Memory as homeland', *Dissent magazine*, 25 September 2023, <https://www.dissentmagazine.org/article/memory-as-homeland/>.
- 5 Mahdi Fleifel, 'Alam Laysa Lana', *IMDb*, 21 February 2014, <https://www.imdb.com/title/tt2233762/>.
- 6 Jessica Buchleitner, 'I migrated to my ancestral homeland in a search for identity', *Aeon magazine*, 23 April 2024, <https://aeon.co/essays/i-migrated-to-my-ancestral-homeland-in-a-search-for-identity>.
- 7 Mahdi Fleifel, 'Alam Laysa Lana'.
- 8 Marlen Khutsiev and Gennady Shpalikov, 'Mne Dvadsat Let', *IMDb*, 18 January 1965, <https://www.imdb.com/title/tt0058361/>.
- 9 Kamal al-Solaylee, 'The right of return: why we want to come home', *The walrus*, 7 September 2021, <https://thewalrus.ca/the-right-of-return-why-we-want-to-come-home/>
- 10 Jhumpa Lahiri, 'The Namesake', *The Antioch review* 62:3 (2004) 581, <https://doi.org/10.2307/4614714>.

RECENSIE

EASTERN APPROACHES

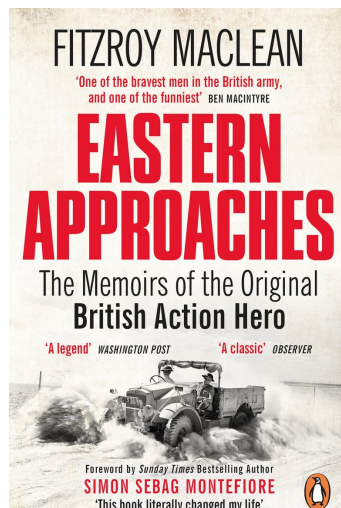
DIPLOMAAT, SOLDAAT EN AVONTURIER

Merleau Neuféglise

Het boek *Eastern approaches* (1949) van de Britse Fitzroy Maclean (1911-1996), dat onlangs is vertaald als *Oostwaards* (2023), is een memoire waarin Maclean zijn ervaringen deelt als diplomaat, soldaat en avonturier. De lezer reist mee langs fascinerende locaties: van overvolle treinen in Stalins Sovjet-Unie en de dorre woestijnen van Noord-Afrika tot de bossen van Servië. Maclean beschrijft de politieke, culturele en militaire omstandigheden waarin hij zich bevindt en biedt hiermee een unieke kijk op belangrijke historische gebeurtenissen in de twintigste eeuw.

Als lezer maken we kennis met Maclean op het moment dat hij als ambassadeur in Parijs werkt. Zijn comfortabele levensstijl kan hem hier naar eigen zeggen niet veel meer opleveren dan 'een leverprobleem', doelend op de vele feesten en banketten die hij regelmatig bijwoont. Om niet vast te roesten in luxueuze gewoontes en uit een verlangen naar avontuur en 'scherpe contrasten', zoals hij het zelf noemt, vraagt hij in 1937 een overplaatsing naar Moskou aan. Daar wordt hij ondergedompeld in de turbulentie van Stalins Sovjet-Unie, waar het comfort van Parijs plaatsmaakt voor een cultuur van paranoia en angst.

Het boek *Eastern approaches* bestaat uit drie delen, die elk een fase van Macleans avontuurlijke en politiek geladen carrière beschrijven. In het eerste deel neemt Maclean de lezer mee door de uitgestrekte landschappen van de Sovjet-Unie en Centraal-Azië. Ondanks de vele beperkingen voor buitenlandse reizigers beweegt hij zich met vindingrijkheid en vastberadenheid door dit immense, afgesloten land. Tijdens zijn reizen bereikt hij iconische steden als Samarkand, Turkestan en Bokhara, waar hij zich vaak in bizarre en gevaarlijke situaties begeeft. Een voorbeeld is wanneer hij, achtervolgd door NKVD-agenten (de geheime dienst van de Sovjet-Unie), in een hooiwagen springt om hen af te schudden. In hun keurige pakken rennen de agenten over

Eastern approaches

Fitzroy Maclean
(Penguin Books Limited 2009)
ISBN: 9780141042848
Paperback, €18,99
543 pagina's

stoffige wegen achter de wagen aan — een bijna komisch tafereel.

Maclean combineert zijn avontuurlijke geest met een scherpe analytische blik, vooral zichtbaar in zijn observaties van de politieke en culturele realiteit om hem heen. Een treffend voorbeeld van de unieke historische perspectieven die het boek biedt is een hoofdstuk waarin Maclean een schijnproces beschrijft. Hierin worden Stalins trouwe partijleden een voor een veroordeeld. De mannen die een week eerder over leven en dood van hun kameraden besloten, zijn plots zelf niet meer veilig voor de paranoia en willekeur van Stalins regime. De intriges en complexiteit van de communistische samenleving onder Stalin worden in dit hoofdstuk vanuit een uniek perspectief geschetst. Maclean beschrijft de gruwelijke alledaagse werkelijkheid op zo'n manier dat de lezer met een gevoel van begrip achterblijft. Dit heeft mijn beeld van de Sovjet-Unie voorgoed veranderd.

Macleans historische analyse komt ook tijdens zijn reizen door Centraal-Azië ruimschoots aan bod. Hij laat zien hoe de lange arm van Moskou doordringt in de eeuwenoude geschiedenis en de culturele diversiteit van de Centraal-Aziatische steden. In zijn beschrijvingen van steden die destijds vrijwel nooit door westerlingen werden bezocht, biedt hij een zeldzaam inkijkje in het dagelijkse leven van volkeren binnen de Sovjet-Unie die vaak onderbelicht blijven in de geschiedschrijving.

Het tweede deel verplaatst het toneel naar Noord-Afrika, waar Maclean met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog dienst neemt bij de Special Air Service (SAS). Een groot deel van dit hoofdstuk beschrijft een gevaarlijke missie in de woestijn waar Maclean en zijn eenheid, voortdurend blootgesteld aan vijandelijk vuur, zich een weg terug naar eigen grondgebied proberen te banen. Dit deel van het boek neemt een andere wending en leest meer als een oorlogsroman, met actie en spanning als centrale elementen. Hoewel dit zeker bijdraagt aan het avontuurlijke karakter van het boek, ontbreekt hier de historische diepgang die in de andere delen sterker aanwezig is, wat dit naar mijn mening het zwakste deel maakt.

In het derde en laatste deel wordt Maclean door Winston Churchill persoonlijk naar Joegoslavië gestuurd om uit te zoeken hoe de geallieerden de partizanen van Josip Broz Tito (1892-1980) het beste kunnen ondersteunen in hun strijd tegen de nazi's. Met een door hemzelf aangesteld team bevindt hij zich midden in de chaotische en gevaarlijke wereld van het verzet, waar hij samenwerkt met lokale verzetsleiders. In dit deel keert de focus op historische analyse krachtig terug. Maclean biedt de lezer een uitgebreid inzicht in het leven van Tito in zijn tijd als partizanenleider en de politieke dynamiek binnen de Balkan. Hij beschrijft de onstuimige geschiedenis van de regio met oog voor detail en geeft een levendig beeld van de geallieerde pogingen om Tito en zijn partizanen van bevoorrading te voorzien. Macleans observaties in dit deel geven een diepgaand inzicht in het leven van Tito en de complexe relatie tussen de geallieerden en de partizanen, wat de historische waarde van het boek nog verder versterkt.

Al met al biedt *Eastern approaches* niet alleen een fascinerend kijkje in het leven van een avontuurlijke diplomaat en soldaat, maar vormt het ook een waardevol historisch document. Door zijn persoonlijke ervaringen te verweven met scherpe analyses en een oog voor het alledaagse, weet Maclean de lezer een uniek perspectief te bieden op een van de

meest roerige periodes van de twintigste eeuw. Zijn levendige schrijfstijl en diepgang maken het boek zowel meeslepend als informatief. Voor iedereen met interesse in geschiedenis, politiek of puur avontuur, is *Eastern approaches* een absolute aanrader die nog lang na het lezen blijft resoneren.

Merleau Neuféglise is redacteur bij Skript Historisch Tijdschrift en volgt de master Archaeology aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn interesse gaat uit naar de laat-Romeinse tijd, de prehistorie van Griekenland, het Nabije Oosten en digitale archeologie.

ABSTRACTS

JOOST OOSTERHUIS

At the time of writing (November 2024), two wars with major global consequences are raging in the world: the war in Ukraine (February 2022-) and the wars in Gaza (October 2023-) and Lebanon (September 2024-). The leaders of the current aggressors in these conflicts, Russia and Israel, skillfully exploit history in their war rhetoric. This article examines the philosophical notions of history behind the rhetoric of the Russian president Vladimir Putin and Israeli prime minister Benjamin Netanyahu.

ERIK DOESBURG

Before 1992, the legal foundation of the state of Australia relied on the fiction that the land had been empty and unowned when the British arrived. The 'empty land' presumption, popularly rendered as *terra nullius*, reminds one involuntarily of the founding dictum of Zionism: 'a land without a people for a people without a land', as both amounting to a dispossession of native peoples and the denial of their natural title to the land, in favour of newly arriving (European) settlers. This article traces the history of both concepts and investigates the degree to which they may be justifiably said to amount to equivalent terms. It finds, in brief, that, despite sharing certain elemental features, the Zionist epigram represents a rallying cry, an appeal to European Jews, whereas the *terra nullius* doctrine was called upon as a justification of a past episode, to retroactively legitimise what had already been enacted.

TIMO Vliegier

The city walls of Northern Ireland still bear the marks of The Troubles (1968-1998), its murals transforming the public space into an ideological battle arena. It is for this reason that both nationalists and unionists often painted their murals on walls that were visible for the other party. Whilst the nationalists and unionists differed greatly in their symbolism, paramilitary violence as a mural theme transcended ideological boundaries. Whilst the physical violence has died down since the Good Friday Agreement (1998), the battle for the public sphere continues to live on – undoubtedly until the last wall in Northern Ireland falls.